

Ken'ân Rifâi'de Dünya Algısı ve Dünya Hayatı'nın Önemi

The meaning of the world and the worldly life in Ken'an Rifai

Dr. Öğr. Üyesi

Hatice Dilek GÜLDÜTUNA

Üsküdar Üniversitesi Tasavvuf Araştırmaları Enstitüsü

The Institute for Sufi Studies, Üsküdar University

ORCID:0000-0002-0926-7241

haticedilek.guldutuna@uskudar.edu.tr

Sibel YEL

Üsküdar Üniversitesi Tasavvuf Araştırmaları Enstitüsü Yüksek Lisans Mezunu

Master's Degree at the Institute for Sufi Studies, Üsküdar University

ORCID:0000-0001-5707-1633

sibelyel@hotmail.com

MAKALE BİLGİSİ / ARTICLE INFORMATION

Makale Türü / *Article Type*: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / *Date Received*: 18 Nisan/April 2022

Kabul Tarihi / *Date Accepted*: 20 Haziran/June 2022

Yayın Tarihi / *Date Published*: 30 Haziran/June 2022

Yayın Dönemi / *Publication Period*: Haziran/June

DOI: 10.46231/sufiyye.1105476

Etik Beyan

Ethical Statement:

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur./*It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Hatice Dilek GÜLDÜTUNA /Sibel YEL).*

Lisans Bilgisi

Licence Information:

Bu çalışma, Creative Commons Atıf-Gayri Ticari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır./*This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).*

İntihal

Plagiarism:

Bu makale, Turnitin yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir./*This article has been scanned by Turnitin. No plagiarism detected.*

Yayıncı

Publisher:

Kalem Eğitim Kültür Akademi Derneği/
Kalem Education Culture Academy Association

Atıf / Cite as

Güldütuna, Hatice Dilek-Yel, Sibel. "Ken'ân Rifâi'de Dünya Algısı ve Dünya Hayatı'nın Önemi". *Sufiyye* 12 (Haziran/June 2022), 185-218.

Öz

Ken'ân Rifâî (1869-1950), Türk Tasavvuf târihinin 20. yüzyıldaki en önemli mutasavvıf şahsiyetlerinden birisidir. O tasavvufu, en geniş mânâsıyla birlemek, yani kesret hâlinde insanın önüne serilen bu dünya âlemini bir bilip, bir görüp, bir sevmek olarak anlamıştır. Sohbet ve eserlerinde dünyanın mâhiyeti ve dünya hayatına dâir tafsilli pek çok açıklamalarına rastladığımız Rifâî'nin dünya hayatına, insanın tekâmülü açısından yegâne fırsat olarak görmesi dolayısıyla özellikle ehemmiyet verdiği anlaşılmaktadır. Önemli bir varlık safhası kabul ederek, irfân ve insanlığın taşıyıcısı olması bakımından büyük oranda olumlu olarak ele aldığı şehâdet âlemi için farklı cihetlerden birçok tarif ve metaforlar dile getiren Ken'ân Rifâî'nin dünya görüşü ve dünya hayatına verdiği önem ve sebepleri bu makalenin konusunu teşkil etmektedir. Bu amaçla, Ken'ân Rifâî'nin sohbetleri, ilâhî külliyyâtı ve Mesnevî şerhleri incelenerek, ilâhî isimlerin tecelli mahalli, bir irfan mektebi ve kâmil insanın zuhur yeri olarak dünya hakkındaki yorum ve görüşleri değerlendirilmiştir. Ona göre dünya, ilâhî isimlerin zuhur mahallidir. Allah aşkının yaşandığı ve Allah ilminin kazanıldığı yerdir. Cennet, cehennem, sırât-ı müstakîm, mizân, hepsi bu âlemde idrâk edilebilen hakikatler olup, bu çokluk ve imtihan âlemi terbiye ve tahsil dünyası olduğu kadar vuslat meydanıdır. Her yerde Allah'ın isim ve sıfatlarını görenler için bu âlem cennetten ibarettir. Bütün bunları insana öğreten ise kâmil insandır.

Anahtar Kelimeler: Ken'ân Rifâî, Şehâdet âlemi, dünya hayâtı, irfan mektebi, kalb-i selim, ilim-amel, istikâmet, kâmil insan.

Abstract

Ken'an Rifai (1869-1950), is one of the major sufi figures of the 20th century in the history of Turkish Sufism, who understands sufism (tasawwuf) in its broadest meaning as oneness, that is, knowing, seeing and loving this world – which is laid before man as multiplicity- as one. We understand that Rifai, whom we have come across with many detailed explanations about the nature of the world and worldly life in his discourses and works, gives particular importance to worldly life as he sees it as the only opportunity for human maturity. He accepts the realm of creation as an important level of existence and handles it mostly positively in terms of being the bearer of gnosis and humanity, and expresses many descriptions and metaphors about it from different aspects. To this end, this article focuses on Ken'an Rifai's view of worldly life and the reasons behind the importance he places on it. The study examines Ken'an Rifai's discourses, Mathnawi commentaries, as well as, his poems in order to understand his views about the world as a place of manifestation for the divine names. In his view, the world is the place of manifestation of divine names. It is the place where God's love is experienced and divine knowledge is attained. In his perspective, heaven, hell, the right path (şirât müstakîm), mizân are all realities that can be comprehended in this world, and this world of multiplicity and trial is as much a place of the union as it is the place of education and training. He also believes that for those who recognize the names and attributes of God everywhere, this world is already a paradise and it is the perfect human being (al-insân al-kâmil) who teaches all these to people.

Keywords: Ken'an Rifai, world ('âlam al-mulk wa'l-shahâda), worldly life, school of gnosis, pure heart (kalb salîm), knowledge, deed ('amal), istikâma, perfect human being.

Giriş

Dünya kavramı, hâkim olan iki ana görüşten birine göre “alçaklık, kötülük” anlamındaki “denâet” kökünden gelmektedir.¹ Dünyanın tasavvuf tarihinde, özellikle de erken dönem tasavvuf klasiklerinde daha çok bu anlamı çerçevesinde ele alındığı görülmektedir. Diğer görüşe göre de “yakın olmak” mânâsındaki “dünüv” kökünden türemiş olan dünya kelimesi, “en yakın” anlamındaki “ednâ” kelimesinin müennes formudur.² Bu bağlamda Kur’ân-ı Kerîm’de birçok kere “yakın hayat” anlamındaki “*el-hayâtü'd-dünyâ*” tamlamasında hayat kelimesinin sıfatı olarak ya da âhiret ve âhiret hayatının karşılığında kullanılmıştır.³ Kur’ân-ı Kerîm’de yer ve yeryüzü için “arz” kelimesi kullanılırken, içinde yaşadığımız hayata “*el-hayâtü'd-dünyâ, âcile, ûlâ*”, ölümden sonraki hayata da “*ukbâ, dâru'l-karâr*” gibi kavramlarla işâret edilmiştir. Dolayısı ile arz coğrafî, dünya ise dinî ve ahlâkî bir kavram olarak kullanılmıştır.⁴

Ortaçağ evren tasarımına bakıldığında dünyanın büyük ölçüde menfî terimlerle ifade edildiği dikkat çeker.⁵ İslâm’da ise dünya, Hıristiyanlıkta olduğu gibi insanın hatasından dolayı gönderildiği süflî bir yer olmayıp, Allah’ın isimlerinin tecellî ettiği, Müslümanların gönderilen şeriat içerisinde yaşayacakları kusursuz bir yerdir.⁶ İslâm insana sorumluluk vermiş, bu mükellefiyet ile insanın hareketleri ahlâkî bir özellik kazanmıştır. Böylece dünyada iken gerçekleştirdiği davranışları neticesinde âhiret hayatı şekillenecektir. Kur’ân-ı Kerîm’de dünya hayatının geçiciliği ve önemsizliği ile ilgili pek çok ayet⁷ bulunmakla birlikte İslâm’da ne dünyayı yok saymak ne de maneviyâtı dışlayarak dünyayı yaşamak vardır. Aşırılıktan uzak, inancı ve ameli ile dengeli bir toplum amaçlanmaktadır. Hayat bir bütün

1 Muhammed b. Mükrim ibn Manzûr el-İfrîkî el-Mısırî, *Lisânü'l- 'Arab* (Beirut: Daru Sadır, 2003), “d-n-v”, 5/310-311; er-Râgîb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî ğarîbi'l-Kur’ân* (B.y.: Mektebetu Nezâr Mustafa el-Bâz, ts.), “d-n-v”, 229-230.

2 İbn Manzûr, “d-n-v”, 5/310; el-İsfahânî, “d-n-v”, 229-230.

3 *Kur’ân-ı Kerîm Meâlî*, haz. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2005), el-Bakara 2/86, 212; Âl-i İmrân 3/185; el-En’âm 6/32; el-Ahkâf 46/20; el-Hadîd 57/20.

4 Süleyman Uludağ, “Dünya”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1994), 10/22.

5 Yaşar Aydın, *Gazâlî: Muhafazakâr ve Modern* (Bursa: Arasta Yayınları, 2002), 31-32.

6 Mehmet Altuntaş, “Dünyanın Değerine Dair Ayetler Üzerine Bir İnceleme”, *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/13 (2018), 110.

7 Bk. En’âm 6/29; Mü’minûn 23/37; Kehf 18/46. Dünya kelimesi Kur’ân-ı Kerîm’de 111 ayette, toplam 114 defa, bunların 64’ünde ise hayat kelimesi ile geçer. Altuntaş, “Dünyanın Değerine Dair Ayetler Üzerine Bir İnceleme”, 3.

olarak ele alınır ve mânevî hayat güzelleşirken maddî olan harap olmaz. İslâm'da dünyaya yüz çevirmek ve münzevî bir hayat yaşanması hedeflenmemiştir. İslâm dünyaya değil, insanın dünyevîleşmesine karşıdır.⁸

Dolayısıyla İslâm, dünyayı iki temel boyutuyla ele almaktadır. Bunlardan birincisine göre, ontolojik olarak insanlık için yaratılan kusursuz bir mekândır, aynı zamanda âhiret için kazancın elde edildiği bir yerdir. Bir başka açıdan ise âhiret hayatını kazanmak için gerçekleşen imtihanın kaybedildiği, insanların hevâ ve heveslerine hitap eden, onları asıl amaçtan uzaklaştıran ve aldatan bir boyuttur. Bu yönüyle Kur'ân-ı Kerîm dünyaya, “oyun, eğlence, süs, metâ‘, mal ve evlat çokluğuyla övünme ve sonunun aldanış olduğu” şeklinde işaret etmektedir.⁹

Tasavvufun temel eserlerinde zemmedilen ya da övülenin, dünyanın kendisi değil, insandaki dünya algısı olduğu görülmektedir. Zühd ehli insanlar arasında, Hıristiyanlıktaki ruhbanlık uygulamalarına benzerlikler bulunsa bile burada hedeflenen, dünyaya değer veren algı ve davranışların eğitilmesi ve tekâmül etmesidir. İlk büyük mutasavvıflardan olan Bâyezîd-i Bistâmî (ö. 848 [?])'nin şu sözü dünyanın iki farklı algısını ifade etmektedir: “Dünya âhiretin aynası olarak yaratılmıştır. Kim onunla âhirete bakarsa kurtulur. Kim onunla âhiret yolundan saparsa kaybolur ve aynası kararır.”¹⁰ Zühd avamın, mârifet havassın, fenâ/bekâ ise ehassın tavrı olarak düşünülünce, hedefi bilinçte tevhîdi gerçekleştirmek ve yaşamak olan sûfîlerin avam algısında dünyayı afet, havass algısında nimet ya da ibret ve havassü'l-havass/ehass algısında ise âyet olarak ele aldıkları görülmektedir. Dolayısıyla tasavvuftaki bu yaklaşım önce ahlakî bir kaygıdan hareket etmekte, sonraki seviyede bu ahlakî anlayış bilgiyle, ileri seviyede ise önceki iki anlayış varlık anlayışıyla birleşmektedir. Binaenaleyh bu üç algı seviyesi birbirinden bağımsız olmayıp iç içe geçmiştir.¹¹

8 Ömer Yılmaz, “Tasavvuf Kültüründe İnsan–Dünya İlişkisi”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 8/18 (Ağustos 2007), 193-194, 198, 202.

9 Bk. Lokmân 31/33; el-Hadîd 57/20. Abdulkadir Karakuş, “Kur'ân Perspektifinden Dünya ve Ahiret Arasındaki Münasebet”, *Süriyye Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 12 (Kasım 2018), 218.

10 Richard Gramlich'ten naklen Ebu'l-Fazl Muhammed b. Ali Sehlecî, *en-Nûr min kelimât Ebî (Yezîd) Tayfûr*, (Abdurrahman Bedevî, *Şaṭaḥâtü'ş-şûfiyye* (Kahire: y.y., 1949) içinde). Bk. Richard Gramlich, *Weltverzicht: Grundlagen und Weisen islamischer Askese* (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 1997), 47.

11 Tasavvufun temel klasiklerinde dünya algısı ve farklı boyutları için bk. Zafer Erginli, “Temel Tasavvuf Klasiklerinde Dünyâ Algısına Toplu Bir Bakış”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*

Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'si'ne geçiş döneminin önemli şahsiyetlerinden, mutasavvıf ve maarifçi Ken'ân Rifâî (1869-1950), 1908-1925 seneleri arasında Ümmü Kenan Dergâhında şeyhlik vazifesini icrâ etmiştir. Dünyadan el çekmeden tasavvufî hayatını ve maarifçi olarak vazifelerini devam ettirmiş olan Ken'ân Rifâî'nin tasavvufî meşrebinde ve dünyaya bakışında öncelikle, icâzetine sahip olduğu 4 tarîkin; Kâdiriyye, Rifâiyye, Mevleviyye ve Şâzeliyye'nin tesirlerini görmek mümkündür.¹² Kâdiriyye'nin pîri Abdülkâdir-i Geylânî (ö. 1165-66) ona göre azamet ve celâl tecellisine sahiptir; Geylânî'yi anlatırken sarfettiği “dünyâdan vazgeçip bu âlemin zevkini safâsını terketmemişler... Demek ki kudretli, dirlikli ve safâlı bir ömür sürmek de mümkün imiş”¹³ sözleri, Rifâî'nin kendi görüşlerine de ışık tutmaktadır.

Dört büyük kutuptan biri kabul edilen Ebü'l-'Alemeyn Seyyid Ahmed er-Rifâî (ö. 1182)'nin tasavvuf yolunun ve eserlerinin merkezinde züll, inkisâr, meskenet, 'aciz ve fakr gibi yokluk ve tevâzuun farklı yönlerini ifade eden kavramlar yer almaktadır.¹⁴ Ahmed er-Rifâî “Ey bîçâre... yalan, hayâl ve vehim peşindesin. Ucub ve gurur içindesin. Gel önce tevâzu ve hayreti, inkisâr ve meskeneti öğren.”¹⁵ diyerek tevâzu ahlâkını ön plana almakta, bunu da „Sünnet-i Nebeviyye ile amelden, tevâzû, mezellet ve fakr duygusuna sahip dervişlerin ahlâkıyla ahlâklanmaktan daha sevimli, daha açık ve muteber bir yol göremedim. Hazret-i Ebûbekir şöyle dedi: Kendisine vüsûl için acizden başka bir yol yaratmamış olan Allah'a hamdolsun. İdrakten aciz olduğunu idrak, gerçek idraktır.”¹⁶ diyerek Hz. Peygamber ve ashâbının ahlâkı olarak değerlendirmektedir. İnsanın

Dergisi 15/2 (2006), 117-181; dünyanın üç farklı algı seviyesi hakkında bk. a.mlf., “Temel Tasavvuf Klasiklerinde Dünya Algısına Toplu Bir Bakış”, 135, 175. İbnü'l-Arabî de *Fütûhât-ı Mekkiyye*'de Allah adamlarını 3 gruba ayırmaktadır: Zühd ehli, sûfiler ve melâmet ehli; İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* (Kahire: Dârü'l-Kütübü'l-'Arabiyye, 1911), 3/34.

¹² Ken'ân Rifâî'nin hayâtı, eserleri ve tasavvuf anlayışı için bk. Arzu Eylül Yalçinkaya, *Ken'ân Rifâî: Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020); Ken'ân Rifâî'nin icâzetli bulunduğu tarikatlar için bk. a.mlf., *Ken'ân Rifâî*, 158 vd.

¹³ Ken'ân Rifâî, *Sohbetler* (İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2000), 193.

¹⁴ Ahmed er-Rifâî'nin Tasavvuf Anlayışının temel kavramları hakkında bk. Arzu Eylül Yalçinkaya, “Ahmed er-Rifâî'nin Tasavvuf Anlayışının Anahtar Kavramları: Tevâzu, Meskenet, Züll, İnkisâr, Acz, Fakr”, *Üsküdar Üniversitesi Tasavvuf Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 1/1 (2022), 93-112.

¹⁵ Ahmed er-Rifâî, *el-Bürhânü'l-müeyyed*, ed. Ahmed Farid el-Mezîdî (Beirut: Dârü'l-kütübü'l-'İlmîye, 2010), 118.

¹⁶ Ahmed er-Rifâî, *el-Bürhân*, 132.

kendisine ait bir varlığının olmadığı ve mülkün asıl sahibinin Allah olduğu şuuru, dünya malı ve mevkiinin getireceği zararlardan insanı koruyacaktır.¹⁷

Temelinde aşk ve muhabbet olan Mevleviyye'nin tesirlerini, aynı zamanda bir Mesnevî şârihi¹⁸ olan Ken'ân Rifâî'nin hem sohbetlerinde, hem de şiir ve musîkî yönünde verdiği eserlerde görmek mümkündür.¹⁹ Şâzeliyye'nin ise ihsan ve mârifet kavramlarını ön plana çıkardığı bilinmektedir. Dünya meşgaleleri içinde daima Allah'ı müşâhede ve onu hoşnut edecek şekilde amel etme, Ebü'l-Hasen eş-Şâzeli'nin (ö. 1258) müridlerine telkinidir. Şükür hâlinde bulunmak şartıyla dünya nimetlerinin sûfiye zarar vermeyeceği görüşü hâkimdir.²⁰ Şâzeli'nin bu görüşlerini benimseyen Kenân Rifâî'nin aynı mânâyı taşıyan sözleri şöyledir:

Dünyâya esir ve mağlûp olmamak, mutlaka dünyâdan el yuğmak ve riyâzetle bir köşeye çekilmek demek değildir. Her mülkün mâliki ve her servetin sahibi Allah olduğunu ve dünyânın da, senin de bir hiç ve bir mülâhaza âletinden başka bir şey olmadığını ve bu mevhum varlıkların cümlesinin bir gölgeden ibaret bulunduğunu ve mevcûdun yalnız Allah olduğunu bilmek kâfidir. Bu hâsıl olduktan sonra o debdebe ve varlıktan sana hiçbir zarar gelmez.²¹

Ken'ân Rifâî'nin tasavvuf anlayışında, varlık tasavvurunda önemli görülen ve tasavvuf ilminin temel meselelerinden birisi haline gelen İbnü'l-Arabî'nin vahdet-i vücûd görüşü de oldukça etkili olmuştur. Her vesile ile vücûd ve ilgili kavramları eserlerinde ve sohbetlerinde kullanan Rifâî'nin, bu gelenekle beraber şekillenen merâtibü'l-vücûd tasniflerine sıklıkla temas ettiği dikkat çeker. Bununla beraber talebesi Sâmîha Ayverdi (1905-1993), biyografisini ve tasavvufî görüşlerini ele aldığı *Ken'an Rifâî ve Yirminci Asrın Işığında Müslümanlık* eserinde, onun tasavvuf anlayışında belirli bir sisteme bağlı kalmadığı ve şahsında kendisine has bir terkip husûle getirdiği tespitini yapar:

17 İnsana sağladığı faydalar ve Hakk'a ulaşmada acz ve fakrın rolü hakkında bk. Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: İFAV Yayınları, 1994), 182-183.

18 Bk. Ken'ân Rifâî, *Şerhli Mesnevî-i Şerif* (İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2000).

19 Rifâî'nin şiirleri ve bestelenmiş ilâhileri *İlâhiyât-ı Ken'ân* isimli eserde bir araya getirilmiştir; bk. Ken'ân Rifâî, *İlâhiyât-ı Ken'ân: İlâhî ve Manzûmeler*, haz. Mustafa Tahralı (İstanbul: Cenân Eğitim, Kültür ve Sağlık Vakfı Neşriyatı, 2013).

20 Bk. Ahmed Murat Özel, "Şâzeliyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 38/387-390.

21 Rifâî, *Sohbetler*, 193.

Ken'ân Rifâî'nin tasavvuf şuûrundaki dikkate değer hususiyet, muayyen ve mahdut bir metafizik sisteme bağlanıp kalmamış olmasıdır. O, ne Gazali gibi tasavvufu sırf bir ahlâk hizbi olarak kabul etmiş, ne Muhiddîn-i Arabi gibi dilini yalnız vahdet-i vücud tespiline bağlamış, ne de Mevlânâ gibi estetik bir temâşâ vecdi içinde dünyâyı da, âhireti de atlayıp geçmiştir. Onun tasavvuf anlayışı içinde hem ahlâkçıların, hem vahdet-i vücudçuların, hem de ilâhî temâşâcılarının kuvvetli terkibi kaynaşarak şahsiyeti hamurunu, böyle müşterek bir maya ile kabartıp kıvamlandırmıştır.²²

Tasavvufu en geniş mânâsıyla birlemek, yani kesret hâlinde insanın önüne serilen bu dünyâ âlemini bir bilip, bir görüp, bir sevmek olarak anlayan ve tatbik eden Ken'ân Rifâî (1869-1950)²³ derin tasavvufî birikimi ve İbnü'l- Arabî düşüncesinin devamı olarak sohbet ve eserlerinde dünyanın mâhiyeti ve dünyâ hayatına dâir pek çok açıklamaları ile dikkat çekmektedir. Rifâî'nin dünya hayatını insanın tekâmülü açısından yegâne fırsat olarak görmesi onun konuya verdiği ehemmiyeti göstermektedir. Dünyayı önemli bir varlık safhası olarak kabul ederek, irfân ve insanlığın taşıyıcısı olması bakımından büyük oranda olumlu olarak ele alması, şehâdet âlemi için farklı cihetlerden birçok tarif ve metaforlar dile getirmesi Ken'ân Rifâî'nin dünya görüşü ve dünyâ hayatına verdiği önemi ve sebeplerini anlamayı lüzumlu kılmaktadır.

1. Ken'ân Rifâî'nin Dünya Algısı

Ken'ân Rifâî'nin dünya ile ilgili yorumları için *Sohbetler, Şerhli Mesnevî-i Şerif, İlâhiyât-ı Ken'ân ve Mesnevî Hatıraları* eserlerinden, bunun yanında *Ken'ân Rifâî ve Yirminci Asrın Işığında Müslümanlık* adlı kitaptan istifade edilmiştir.²⁴ Bu kaynaklar incelendiğinde, avam, havass ve havassü'l-havassa âit, daha önce sözü edilen üç dünya algısının her biri üzerine açıklamalarının bulunduğu ama özellikle dünyanın insanın tekâmülündeki rolü ve irfan mektebi oluşu üzerinde durulduğu görülmektedir. Ona

22 Sâmiha Ayverdi vd., *Ken'ân Rifâî ve Yirminci Asrın Işığında Müslümanlık* (İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2003), 220. Ken'ân Rifâî'nin, başta Sâmiha Ayverdi olmak üzere dört talebesi tarafından hazırlanan ve ilk olarak 1951 senesinde basılan bu biyografik eserde, Rifâî'nin tasavvuf ve aşk anlayışına ayrılan bölüm için bk. 219-247.

23 Ayverdi vd., *Ken'ân Rifâî ve Yirminci Asrın Işığında Müslümanlık*, 222.

24 Bk. Rifâî, *Sohbetler*; a.mlf., *Şerhli Mesnevî-i Şerif*; a.mlf., *İlâhiyât-ı Ken'ân*; Kazım Büyükkaksoy, *Ken'ân Rifâî'den Mesnevî Hatıraları*, haz. Arzu Eylül Yalçınkaya (İstanbul: Nefes Yayınları, 2013); Ayverdi, *Ken'ân Rifâî ve Yirminci Asrın Işığında Müslümanlık*.

göre dünya demek, insanı Allah'tan gafil kılan her ne ise o demektir. Bu yüzden dünyâya meyil ve muhabbet, her hatânın başı olduğu gibi ondan kaçınmak da bütün ibâdetlerden üstündür.²⁵ Bununla birlikte tekâmül ve ilâhî mârifetin kazanılması ancak bu dünya hayatı ile mümkündür.

Ken'ân Rifâî, ilk olarak İbnü'l-Arabî tarafından ortaya konan varlık mertebelerini beşli tasnifle açıkladığı sohbetlerinde beş ilâhî hazretten sonuncusunun, içinde yaşadığımız beşeriyet ve nâsût âlemi olduğunu söyler. Tasnifte en altta bulunmasıyla birlikte ona göre dünya âlemi, Allah aşkının yaşandığı ve mârifetinin kazanıldığı yer olması hasebiyle bütün âlemlerin en yücesidir. Tüm mertebelerin hakikatlerini câmî olan taayyün-i evvelin icmâli Âdem²⁶, son mertebeye olan bu dünya âleminin bir ürünüdür, burada zuhûr eder; bu sebeple de hepsinin fevkindedir.²⁷ Rifâî'nin dünya hayatına, insanın tekâmülü açısından yegâne fırsat olması dolayısı ile özellikle önem verdiği görülür. İrfân ve insanlığın taşıyıcısı olması bakımından şehâdet âlemini olumlu olarak ele alan Rifâî'e göre beşeriyet mertebesini elde etmek büyük bir nîmet ve fırsattır.²⁸

İnsanın da dünyaya gelişinde birçok sebep ve hikmetler vardır. Bunlardan biri de kemal tahsili ve Hakk'ın marifetidir. [...] Peki şu halde, o mertebeye çıkmış iken, kadrini bilmemek yazık değil mi? Sefer bitmez, illâ nefis mağlûp olmazsa. Ve eğer insanoğlu, bu dünyadan cismâniyeti galip olarak giderse, ehlini tanımadığı öyle bir diyara atılır ki, dâima muazzep olmaktan hâlî kalmaz.²⁹

Önemli bir varlık safhası olarak kabul edilen ve sohbetlerinde ayrıntılı izahlarını okuduğumuz Rifâî'nin dünya için farklı cihetlerden birçok tarifi vardır. Rifâî'nin eserlerinde dünya ile ilgili tanımlarına baktığımızda;

- Beşinci varlık mertebesi
- Âdemî hakîkatin zuhûr yeri
- İmkân âlemi
- Sûrethane
- Nîmet evi
- Mihnet evi

25 Rifâî, *Sohbetler*, 404.

26 Ken'an Rifâî'ye göre "Âdem, âlemlerdeki bütün mertebeleri kendinde toplamış olan taayyün-i evvelin icmâlidir." Cemâlnur Sargut, *Hiz. Şîr Fusûsu'l Hikem 2* (İstanbul: Nefes Yayınları, 2019), 12.

27 Rifâî, *Sohbetler*, 433; a.mlf., *İlâhiyât-ı Ken'ân*, 169-170.

28 Rifâî, *Sohbetler*, 149.

29 Rifâî, *Sohbetler*, 148-149.

- Hikmet evi
- Selâmet evi
- Zulmet evi
- Terbiye ve tahsil dünyası
- Vuslat meydanı
- İmtihan mahalli
- Cennet
- Fikir ve tasavvur halinde olan hakikatlerin tatbik sahası
- Hakk'ın isimlerinin zuhûr ve tafsilât meydanı
- İrfan pazarı
- Âhiret için alışveriş yapılan ticarethâne
- Kalb-i selîm hüccetinin alındığı mahkeme
- Ana (Cennetin ayakları altında olduğu ana)
- İrfan mektebi
- Tekâmül yeri
- Sinema, tiyatro, karagöz perdesi
- Hesap mahalli
- Muharebe meydanı
- Birlik âlemindeki neş'elere istidâd peyda edilen yer
- Hakk'ın bütün isimlerinin zuhûr mahalli
- Ahiretin tarlası
- Kesret (kâmil insan ise vahdettir)
- İnsanın eşi, Küçük âlem (İnsanın bir eşidir. İnsan büyük âlem, dünya küçük âlemdir.)
- Nasreddin Hoca'nın kürkü
- Allah'tan gafil olmak
- Dedikodu
- [Dünya hayatı:] Can çekişmek
- İşvebaz, gönül kapıcı, fettan bir kadın
- Mü'minin zindanı

gibi her biri farklı yönleriyle dünyayı niteleyen ifâdeler bulmak mümkündür. Bu çalışmada Rifâi'nin açıklamalarını dört ana başlık altında ele aldık. Bu amaçla önce Rifâi'nin dünya ve mâhiyeti ile ilgili farklı yönlerden yaptığı yorumlar ve verdiği târifler incelendi. Onun tekâmül için vazgeçilmez ve yegâne fırsat olarak gördüğü dünya hayatının insanın kemâlindeki rolü ve irfan mektebi oluşu üzerinde duruldu. Devamında

ise dünyanın bir ürünü ve mümessili, aynı zamanda yaradılış sebebi olan insanın, bu dünyaya gelmesindeki maksadı ve bu maksada ulaşmanın yolları hakkında Rifâî'nin değerlendirmeleri ele alındı.

1.1. İlâhî İsimlerin Zuhur Mahalli Olarak Dünya

Rifâî'ye göre dünya, Hakk'a ait isim ve sıfatların tafsil ve zuhur mahallidir; Hz. Ali'ye isnâd edilen “İlim bir noktadır, onu câhiller çoğaltmışlardır.”³⁰ sözünde ifâde edildiği gibi bu âlem de hakikat noktasının tafsili ve bu suretle de zuhur ve idrâki gâyesiyle var olmuştur. Rifâî buna bir misal getirir: İnsan, zihnindeki bir hikâyeyi yazmak istediği zaman, kendine göre ifade ederek kağıda bir nokta koyup gönderse herkes tarafından anlaşılamayacağı âşikârdır. O noktanın mutlaka tafsil edilmesi yâni hikâyenin yazılması lâzımdır ki herkes tarafından anlaşılsın.³¹ Bunun gibi İbnü'l-Arabî'nin merâtibü'l-vücûd öğretisine bağlı olarak yapılan vücûd mertebeleri tasniflerinde³² ilk mertebeler olarak zikredilen ve gizli hazine³³ olarak nitelendirilen ahadiyyet ve vâhidiyyet âlemlerinde Allah'ın

30 Değerlendirme için bk. Aclûnî, *Kesfu'l-Hafâ*, 2/751.

31 Rifâî, *Sohbetler*, 58.

32 İbnü'l-Arabî ve takipçileri ile gelişen vahdet-i vücûd geleneği içerisinde, her türlü taayyün ve kayıttan münezzeh Zât'ın çeşitli düzeylerde çokluğa tecellisi başka bir ifade ile “Bir” olan Vücûd'dan çokluğun zuhuru yani Zât-ı ilâhînin isim ve sıfatlarının farklı mertebelerdeki tecellisi ve varlığın hem birliği hem de hiyerarşik yapısı merâtibü'l-vücûd öğretisi altında açıklanmıştır. Vahdet-i vücûd geleneğinin omurgasını oluşturan, küllî mertebeler (merâtibu'l-küllîyye), tecellî mertebeleri (merâtibu't-tecelliyât, mecâlî-i küllîyye), küllî mezâhir (mezâhiru'l-küllîyye), beş hazret (hazarât-ı hamse), tenezzülât-ı seb'a (yedi iniş) gibi çeşitli isimlerle tavsif edilen varlık mertebeleri, varlığın başlangıcından son tenezzülüne kadar olan tüm kademeleri kapsayan bir tabirdir. Bu öğretilerde Vücûd her kademedede farklı tecellilerle çeşitli isimler altında zuhûr eden aynı şeydir. Kılıç, *Şeyh-i Ekber İbn Arabî Düşüncesine Giriş*, 88; İsa Çelik, “Tasavvufi Gelenekte Hazarât-ı Hams veya Tenezzülât-ı Seb'a Anlayışı”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 10 (2003), 159. İbn Arabî'de vücûd ve mertebeleri hakkında detaylı bilgi için bk. Kılıç, *Şeyh-i Ekber İbn Arabî Düşüncesine Giriş*, 185-326; William C. Chittick, “el-Konevî'den el-Kaysere'ye Beş İlâhî Hazret”, çev. Turan Koç, *İbn Arabî Geleneği ve Dâvûd el-Kaysere* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2011), 153-154.

33 İbnü'l-Arabî *Fütûhât-ı Mekkiyye* adlı eserinde bu hadis için şöyle söyler: “Keş ile sabit sahib bir hadiste -ki rivayet yoluyla sabit değildir- Hz. Peygamberin Rabbinden şöyle bir hadis aktardığı bildirilir: ‘Bilinmeyen bir hazineydim, bilinmek istedim, âlemi yarattım, onlara tanıdım, onlar da beni bildi.’ Muhyiddin İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye* 8, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2008), 8/386; İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, 2/399; İbrahim Hakkı Aydın, “Kenz-i Mahfî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/258-259; Mahmud Erol Kılıç, *Şeyh-i Ekber İbn Arabî Düşüncesine Giriş* (İstanbul: Sufi Kitap,

isimleri zuhûra çıkmamıştır. Bu isimlerin zuhûr ve tafsîlâtı bu âlemedir. Örneğin Şâfi, Muhyî, Mümît, Hâdî gibi ilâhî isimlerin zuhûru ve tafsîlâtı bu dünyadadır. Kul burada yolunu sapıtarak dalâlette kaldığında bunun üzerine Allah'ın Hâdî ismi zuhûr ederek onu dalâletten hidâyete götürür. Hasta olduğunda Şâfi ismi karşısına çıkıp onu iyi eder.³⁴ Rifâî, bu konuda günlük hayattan şu misali getirir:

Gazeteler, Üsküdar imamının, oğlunu zehirlediğini yazıyor.
[Ken'ân Rifâî:] “İşte o adamda imamlık, hocalık iğreti libas imiş. Asıl olan kalp tarlasına ekilen tohumdur. Eğer o adam bu işi yapmışsa îdam ederler. Karşısında Müntakim ismi, yâni intikam alıcılık zahir olur.”³⁵

Binâenaleyh dünya ilâhî irâdenin hükmünü ve tasarrufunu gösterdiği, ilâhî isim ve sıfatların sûrete bürünerek tecellî ettikleri yerdir ve bu mânâda dünyayı sûrethaneye, karagöz perdesine, sinema ya da tiyatro sahnesine benzeten Rifâî'ye göre, insanlar oyuncular mesâbesinde olup, oyunu tertip eden ve oynatan da Cenâb-ı Hak'tır. Bu dünya sûrethanesinde farklı sûretlerin ve şekillerin görülmesi aslında perde arkasında onları oynatanın oyunlarıdır. Ama dışarıdan bakanlar, yani işin hakikatini görmeyenler, o sûretlerin hareketlerinde bağımsız bir irâde olduğunu sanırlar:³⁶ “Her emir, her fiil, zuhura çıkmadan evvel bir âlete havale olunmuştur. Vakti geldikte zuhûrunu zorlar, coşup suret bulur. Hakk'ın fiillerinin âleti, insanın elidir. O fiili kendilerine isnat edenler gizli şirkten kurtulamazlar.”³⁷

Rifâî'ye göre, kötü bir filmi tecrübe edenlerin gitmek isteyenlere filmin kötü olduğunu ve boşuna gitmemeleri gerektiğini söyledikleri gibi, dünyayı bu şekilde tanıyan ve iç yüzünü bilen ârifler de fânî dünyaya can atanlara aynı şekilde seslenirler: “Sakın kendinizi kaptırmayın. Vaktinizi, paranızı harcaıyıp ziyan etmeyin! Amma bunu dinleyen var, dinlemeyen var. Belki de o kötü filminden zevk alanlar da var!”³⁸

Bu dünyanın karakteri dâimî harekettir ve hakikatlerin tatbik sahası olan bu âlemin tecellîleri sürekli değişim halindedir.³⁹ Âlem bu devrini

2013), 207; Ahmet Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1996), 96-97.

34 Rifâî, *Sohbetler*, 148-149.

35 Rifâî, *Sohbetler*, 138.

36 Rifâî, *Sohbetler*, 103, 490, 396, 388.

37 Rifâî, *Sohbetler*, 388.

38 Rifâî, *Sohbetler*, 396.

39 Rifâî, *Sohbetler*, 612, 148.

icrâ ederken insan da seferdedir.⁴⁰ Dünya kurulduğundan beri nur ve zulmet isimleri ile onların tecellisinin dâim ve bâkî olduğunu söyleyen Rifâî, isimler bâkî olduğu için hadiseler değişse bile yerine yenilerinin gelip eksilmeyeceğini anlatır.⁴¹ Çünkü Allah'ın varlığı inkâr edilemeyeceğine göre onun isimlerinin de icapları devamlıdır. Dünyadan maksat Hakk'ın bilinmek istediği isimleri ile zuhûru olduğu için bir ismin noksan olması düşünülemez:

Şu veya bu zamanda Allah'ın mevcûdiyeti inkâr edebilir misin? O mevcut oldukça da isimlerinin icapları nasıl söner, mevcut olmaz? Bir ismin noksanı hiç düşünülebilir mi? Böyle bir şey olsa dünya yerinde kalmaz. Çünkü dünyâdan maksat, Hakk'ın bütün esmasının zuhurudur. Hak, istediği vücuttan tecellî eder. Onun için iş sarıkta, kavukta değildir. Binâenaleyh Hakk'ın zuhûru kılık kıyafete bağlı değildir.⁴²

Sinema, tiyatro, karagöz perdesi, sûrethane, Hakk'ın isimlerinin zuhûr ve tafsilâtının meydanı, fikir ve tasavvur halinde olan hakikatlerin tatbik sahası gibi târifleri ile Rifâî dünyanın aslında vücûdun zâhir kısmı, Hakk'ın isim ve sıfatlarının tecellî yeri olan zuhûr âlemi olduğuna işâret eder. Bu mânâda dünyanın Hakk'ın bilinmek istediği isim ve sıfatlarıyla gizlilikten zâhire çıkmasından ibaret olduğu söylenebilir. Zâhir ve bâtın, evvel ve âhir O'dur.⁴³

1.2. İrfan Mektebi Olarak Dünya

Kur'ân-ı Kerîm'de dünya biri karanlık ve biri aydınlık olmak üzere her iki yüzüyle ortaya konmaktadır. Birçok âyette dünyanın fâniliği ve geçici oluşu vurgulanır; dünya hayatı oyun ve eğlenceden ibârettir (el-Hadîd 57/29) ya da bir aldatmadan başka bir şey değildir (Âl-i İmrân 3/185). Diğer taraftan ise *Rahmânın yaratışında hiçbir uyumsuzluk göremezsin* (el-Mülk 67/3) âyetiyle Peygamber'e hitab edilerek yeryüzündeki hiçbir şeyin bâtıl ve boş olmadığı, her şeyin hak üzere (*bi'l-hakk*) yaratıldığı ifâde edilmektedir (el-Câsiye 45/22, en-Nahl 16/3).

40 Rifâî, *Sohbetler*, 148.

41 Rifâî, *Sohbetler*, 138.

42 Rifâî, *Sohbetler*, 218.

43 Rifâî, *Sohbetler*, 624, 564-566.

Rifâî'ye göre dünyada her şey hem hakîkattir hem de değildir. Dünyanın bir yüzü varlık gösteren yokluktur ki, var zannedilir ama aslında yoktur ve fânîdir, diğer yüzüyle ise yokluk gösteren bir varlıktır onu da Hak'tan başka varlık görmeyen, hep onu talep edenler görebilir.⁴⁴ Dünyanın sûretinden ve şeklinden bir şey umanlar için dünyada hakikat yoktur ama mânâsından faydalanmak isteyenler için ise dünya hakikatlerle dolu bir yerdir.⁴⁵ Dünyaya meyledenler için bu dünya; Allah'tan gâfil olmaktır.⁴⁶ Varlık gösteren fânî dünya, işvebaz, gönül kapıcı, fettean bir kadın gibidir.⁴⁷ Sûrete itibar eden dünya ehli için Nasreddin Hoca'nın kürkü gibidir.⁴⁸ İçinde ihtiras putlarının olduğu bir puthânedir.⁴⁹ Müminin zindanıdır.⁵⁰ Dünya zevkleri, zevk değil itiyat yani alışkanlıktır. Dünya hayatı dedikodudan, can çekişmekten ibarettir.⁵¹ Buradaki dedikodu aslında dünya ve âhirette Allah'tan gayri olan demektir.⁵² Dünya rahat yeri değildir. İnsan burada rahatı bulamaz.⁵³ Ken'ân Rifâî'nin dünyanın iyiliği ya da kötülüğüne ilişkin bu ifâdelerine bakıldığında bu tanım ve açıklamaların, Kur'ân-ı Kerim'in tutumuna paralel olarak⁵⁴ mutlak anlamda dünyanın iyiliği ya da kötülüğü üzerinden olmadığı, insanın ortaya çıkardığı hâl ve davranışları üzerinden yapıldığı anlaşılmaktadır.

Rifâî'e göre *cennet anaların ayakları altındadır*⁵⁵ hadîs-i şerîfindeki anadan maksat bir mânâda dünyadır. Çünkü dünya doğurucu olmak hesabıyla anadır. Cennet ise bu dünyadaki gayret ve çalışma sonucunda elde edilir. Aldatıcı olan bu dünyadaki zevk ve safâlara dalıp nefse uyulmazsa işte o zaman cennete girilir. Bu sebeple dünya büyük bir nimettir. "Tabi

44 Rifâî, *Sohbetler*, 457.

45 Rifâî, *Sohbetler*, 185-186.

46 Rifâî, *Sohbetler*, 219, 602.

47 Rifâî, *Sohbetler*, 440, 449, 456.

48 Rifâî, *Sohbetler*, 403.

49 Rifâî, *Sohbetler*, 470.

50 Rifâî, *Sohbetler*, 560: "Resûlullah Efendimiz: Dünya, mü'minin zindanıdır, buyurur. Dünyada nefsinin garip kabul et, yâhut kendini bir yolcu say... Dünya zevki içinde yaşayan kimseleri cehennem kuşatmıştır. Onların iç yüzlerine baksanız, ateş içinde yandıklarını görürsünüz. Âyet-i kerîmede de buyurulduğu gibi: Cehennem hâlen bu dünyada o kâfirleri ihâta etmiştir."

51 Rifâî, *Sohbetler*, 97, 326.

52 Rifâî, *Sohbetler*, 371.

53 Rifâî, *Sohbetler*, 407.

54 Konu hakkında bk. Fikret Gedikli, "Kur'an'da Anlatılan Dünya Hayatının Mahiyeti", *Turkish Studies* 2/13 (2018), 453.

55 Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali en-Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), Cihâd, 6.

cennet de türlü türlüdür.” diyen Rifâî’ye göre bu cennetler içinde âriflerin cenneti Hakk’ın cemâlidir.⁵⁶ Dolayısı ile ârifler dünyada da cennettedirler. Biri dünyada diğeri âhirette olmak üzere iki tür cennet olduğunu söyleyen Rifâî’ye göre, ölmeye önce ölmek bahtiyarlığına eren, yani kendi arzu ve isteğiyle ölen kimsenin vücut kabri, cennet bahçelerinden birisi olur. Bu kul mârifet cennetine girer ve her yerde Hakk’ı görür. İşte dünyadaki bu cennet mârifetullahıdır, Allah’ı tanıyan ve sevenlerin bulunduğu cennettir.⁵⁷

Dünya irfan pazarıdır. Bu pazarda istenilen nakit ise candır, yani nefsin istenmeyen huylarını bir bir vererek güzel ahlâkla ahlâklanmaktır. Bu türlü can vermek ise Rifâî’ye göre ölümden de zordur. Çünkü ölüm bir kere iken burada her an can verilir.⁵⁸ Bu bağlamda ahiret için alışveriş yapılan bir ticarethâne, bir hesap mahalli olan bu dünyada⁵⁹ her şeyi yazan *Kirâmen Kâtibîn*’in⁶⁰ aslında insanın kendisi olduğunu söyleyen Rifâî, hiçbir şeyin kaybolmayacağını, insanın amellerini kendi eliyle yazdığını anlatır. Bu yüzden insan kendi kitabını okumalıdır. Çünkü her şey orada yazar. “Cenâb-ı Hak yine buyuruyor: Kim ki sâlih amel işlerse kendi nefsinedir. Kötü amel işlerse, muhakkak yine kendi nefsinedir.”⁶¹ Dolayısıyla dünya âhiretin tarlasıdır. Burada ne ekilirse orada o biçilir.⁶² Ne iyi şeylere sevinmeli ne de kötülere muhalif olmalıdır. Tıpkı kaplumbağanın âzâsını kabuğunun içine çekmesi gibi insanın da zâhirî duygularından kendini çekmesi gerekir ki hikmet sahibi olabilsin.⁶³

Rifâî’nin açıklamalarında en çok üzerinde durduğu ve önem verdiği nokta, matlup olanın bu dünyada elde edilebileceği ve beşeriyet mertebesini elde etmenin kaçırılmaması gereken büyük bir fırsat olduğudur.⁶⁴ Dünya bu yönüyle bir irfan mektebidir ve ahiret için kazanç yeridir,

56 Rifâî, *Sohbetler*, 521-522.

57 Rifâî, *Sohbetler*, 578; “dünya cennetine girmiş olan ârifler ve dervişler, mukâbele günü bir yerde toplanıp, Hakk’ın zikri ve fikri bahçelerinde, canlarını rûhâniyet gülleri ve ahadiyet surları sümbülleri ile gıdâlandırırılar. Resûlullah Efendimiz: Zikir meclisleri, cennet bahçeleridir, diye buyururlar.”

58 Rifâî, *Sohbetler*, 634.

59 Rifâî, *Sohbetler*, 175, 85, 94.

60 İnsanların söz ve davranışlarını kaydeden meleklerle verilen “Değerli Yazıcılar” mânâsına gelen *Kirâmen Kâtibîn* terkihi için bk. İlyas Üzümlü, “Kirâmen Kâtibîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/59-60.

61 Rifâî, *Sohbetler*, 175; bk. el-Câsiye 45/15.

62 Rifâî, *Sohbetler*, 521.

63 Rifâî, *Sohbetler*, 355, 606.

64 Rifâî, *Sohbetler*, 149.

büyük bir nimettir. *Temizlenen, Rabbinin adını anıp O'na kulluk eden kimse kuşkusuz kurtuluşa ermiştir.* (el-A'lâ 87/14-15) ve *Ancak Allah'a kalb-i selîm (temiz bir kalp) ile gelenler (o günde fayda bulur)* (eş-Şuarâ 26/89) âyetlerine paralel olarak, bu mektepten kalb-i selîm diplomasını alanlar dünyada da âhirette de bahtiyar olur, alamayanlar ise mahcup olurlar. Bu mektepte okutulan ilim ise *lâ ilâhe illallâh* ildir. Yani tevhîd ilmi olup her yerde Hakk'ı görmek ve her işi ondan bilmektir. Mevcut, fâil, maksut olanın Hak olduğunu bilmektir. Kazanılan her şey bu dünya mekteb-i irfânında kazanılacaktır.⁶⁵

Rifâi'ye göre asıl hayat ölümdedir ama kazanç burada ve bu vücutta olur.⁶⁶ Rifâi, insanın bu dünya âlemine, çekirdek halinde yani icmalî olan Allah'ın isimlerini tafsil ve vuslatın kadrini bilmesi için geldiğini, bu hicrana ve firâka onun için mahkum edildiğini söyler. Matlup olan ise ancak bu dünyada elde edilebileceğinden, beşeriyet mertebesini elde etmek büyük bir nimet ve fırsattır. Bu fırsat kaybedilirse bir daha o mertebeyi elde etmek kolay kolay mümkün olmaz.⁶⁷ Rifâi, varlık mertebelerini anlattığı sohbetinin devamında, bu dünya hayatında cisme bağlı kaldıkça Hakk'a tam vuslatın nasip olamayacağını, birlikteki zevkin bu âlemdeki bütün neş'elerin üstünde olduğunu belirtir: "Esasen buraya gelişimiz de o neş'elere istidâd peyda etmek içindir."⁶⁸ Bu âlemde birlik zevkini ve kemâli bulabilen için mülk âlemi feleklerden ve cennet nimetlerinden dahi üstün olur. *İstilâ-yı Aşk* isimli şiirinde bu mânâda şöyle söylemektedir:

*Râziyim, eflâkte olmaktansa emlâke karîn,
Bu zeminde olmak, elbet mazhar-ı aşk-ı mübîn,
Nîmet ü ihsân-ı cennetten muallâ Ken'an'a,
Burda olmak kâmilin kalbinde pür-zevk u emîn.*⁶⁹

Bu biliş ve irfan da nasip iledir ve dünyanın düzeni îcâbı her türlü insanın varlığı lüzumludur: "Esasen herkes Allah'ımı bilse, ilâhî saltanat zâhir olmazdı. Binâenaleyh dünyadan ne Hakk'ı bilenler kalkar ne de

65 Rifâi, *Sohbetler*, 521.

66 Rifâi, *Sohbetler*, 273-74.

67 Rifâi, *Sohbetler*, 149.

68 Rifâi, *Sohbetler*, 273.

69 Rifâi, *İlâhiyât-ı Ken'ân*, 169-170.

bilmeyenler...”⁷⁰ Fakat nasibini önceden bilmeyen insanın vazifesi gayret ve hizmetten geri durmamak, bu irfan okuluna bir kere gelmişken bu fırsatı hebâ etmemektir. Rifâî’ e göre bu dünya bir muharebe meydanıdır. Bir kere beşeriyet mertebesini elde eden için gafletin yeri ve zamanı değildir, esâsen sırât âhirette olmayıp insan onu burada geçmektedir:

Tekrarlıyorum: Ayağınızı denk alın! Gafletin yeri, vakti, zamanı değil! Burası muharebe meydanıdır. Kurşun kime isabet ederse o gider. Gıybet, ara bozuculuk, yalan, ikiyüzlülük ve gaflette bulunmayın. Her yerde Hakk’ı seyredin. Hâsılı kimseyi incitmeyin, kimseden incinmeyin. Size dâima nasihatim budur!⁷¹

1.3. Kâmil İnsanın Zuhur Yeri Olarak Dünya

1.3.1. Yaratılışın Gâyesi Olarak Kâmil İnsan ve Tekâmül Mahalli Olarak Dünya

Her vesile ile vücûd ve ilgili kavramları eserlerinde ve sohbetlerinde kullanan Ken’ân Rifâî, bu gelenekle beraber şekillenen merâtübü’l-vücûd tasniflerine de sıklıkla temas etmiştir.⁷² Ken’ân Rifâî’nin ifâdesiyle insan “Allah’tan kopan ilâhî cevherin iniş kavsini tamamladıktan ve bu kavsi tamamlamak için ateş, hava, su, toprak, nebat, hayvan merhalelerinden geçtikten sonra, yükseliş kavsine ilk adımı attığı noktada vücûd bulur. İnsan, ilâhî cevherin işte bu noktadaki görünüşüdür.”⁷³ Bir başka ifâdesinde ise insan “kesret gecesinin karartısının sonu ve vahdet günü nûrunun

70 Rifâî, *Sohbetler*, 159-160.

71 Rifâî, *Sohbetler*, 300.

72 Rifâî’nin eserlerinde, varlık mertebelerini izah ettiği ve farklı tasniflere ait terminolojiyi kullandığı görülür. Özellikle dörtlü ve beşli tasnife yönelik ayrıntılı izahları vardır. Şeyh’e göre “hazerât-ı hams” adı verilen küllî varlık mertebeleri; ahâdiyyet, vâhidîyyet, ruhlar âlemi, misâl âlemi ve âdemî hakîkatten dolayı bu âlemlerin cümlesini hâvî olan beşeriyet ve nâsût âlemidir. Bk. Rifâî, *Sohbetler*, 564-566; Arzu Eylül Yalçınkaya, *Ken’an Rifâî’nin Mesnevî Sohbetleri: Üçüncü Cilt İkinci Defter* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 291-295. Ekler 108a-110b; Rifâî’nin Mesnevî Şerhinde lâhût veya gayb âlemi, ceberut âlemi, melekût âlemi, nâsût veya suret âlemi olmak üzere dörtlü tasnif de yer almaktadır. Bk. Rifâî, *Şerhli Mesnevî-i Şerif*, 85, 292, 94, 155, 240; a.mlf., *Sohbetler*, 225, 470-471, 124; Rifâî’nin eserlerinde vücûd mertebeleri tasnifleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Sibel Yel, *Ken’an Rifâî’nin Eserlerinde Vücûd Mertebeleri ve Tasavvufî Hayat* (İstanbul: Üsküdar Üniversitesi, Tasavvuf Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 100-116.

73 Rifâî, *Şerhli Mesnevî-i Şerif*, 3.

başlangıcı olması dolayısıyla berzahların toplandığı ve fecirlerin uyandığı noktadır. İnsâniyet mertebesini bulmadan evvelki maddî sıfatlar, nebâtî ve hayvânî mertebeler dahi hep gecenin karanlığı demektir. Ancak insana erişince vahdet gününün nuru ışıldamaya başlar. İşte o vakit insan aslına vuslat için kabiliyet kazanır.⁷⁴

Bütün bu ifâdelerden anlaşılmaktadır ki burada insandan kastedilen, beşer olarak yaratılmış her varlık değil, Allah'ın isim ve sıfatlarının, yani mânâ ve hakikatinin kendisinde zuhur ettiği hakikî insandır.⁷⁵ Cisimler âlemi olan şehadet âlemi yaratılıştaki ve letâfetten kesâfete doğru inişte son mertebe olsa da bu âlemlerin cümlesini kapsayan, yaratılışın gâyesi ve hakikat-i Âdem'in⁷⁶ taşıyıcısı kâmil insan burada ortaya çıktığı ve bu âlemin bir ürünü olduğu için özellikle önemlidir; "insan beşeriyeti cihetiyle âlemden doğmuş ise de mânâ cihetiyle âlemin babasıdır."⁷⁷

Rûhun Hakk'a yakın bulunduğu yüce mertebelerden, âlemleri kat ederek bu âleme inişinde⁷⁸ ve bu kesif bedene bağlanmasında pek çok fayda ve hikmetler olduğunu belirten Ken'ân Rifâî'ye göre, ruhun, kurbiyyet-i lâhûtta ve mertebe-i ceberûtta iken nâsût âlemine gelip bu beşer kalıbına girmesi bir ihtiyaçtan değil, aslına vuslatı kazanması içindir. Ruhun görünen bu dünya hayatına yani bu kesrete tenezzülü Hakk'ın lütuf ve kemâlinin gereğidir. Böylece görünen âlemden tekrar o birliğe dönenler, birlik nurundan hissedar olanlardır.⁷⁹ Bunun gibi Âdem'in

74 Rifâî, *Sohbetler*, 308.

75 Rifâî, *Sohbetler*, 466: "Allah, Hazret-i Âdem'i halkettiği vakit ona baştan aşağı nûriyle, zâtıyla tecellî etti. Âdem, o tecellînin doğduğu parladığı ve esmâ ve sıfat-ı ilâhiyenin zuhur ettiği yer oldu."

76 Bu mertebeyi ifade etmek için "ulûhiyyet, lâhût, vâhidîyyet, vahdet-i sırf, vahdet-i hakikî, âlem-i vahdet, el-hak mahlûkun bih, ahadiyyetü'l-cem', levh-i mahfûz, ümmü'l-kitâb, levh-i kazâ, asl-i âlem, adl, berzah, velâyet-i mutlaka, tecellî-i evvel, mahlûk-i evvel, ikâb, vücûd-ı evvel, madde-i evvel, akl-ı küll, nûr-ı Muhammedî, hakikat-ı âdem, insân-ı ezeli, mertebe-i insân-ı kâmil, halife, ebü'l-ervâh, rûhü'l-kuds, rûh-ı a'zam, arşullah, kâlem, kitap, akl-ı evvel, kâbe kavseyn, el-medînetü'l-fâzıla, her şey gibi terimler kullanılmıştır." İbnü'l-Arabî'ye göre bütün bu terimler aynı hakikati çeşitli yönleriyle ifade eder. Mehmet Demirci, "Hakikat-i Muhammediyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1997), 15/ 180; Kılıç, Şeyh-i Ekber İbn Arabî *Düşüncesine Giriş*, 298-299.

77 Rifâî, *Sohbetler*, 433.

78 Rifâî, *Şerhli Mesnevî-i Şerif*, 240-241.

79 Kazım Büyükkay, *Ken'ân Rifâî'den Mesnevî Hatıraları*, haz. Arzu Eylül Yalçınkaya (İstanbul: Nefes Yayınları, 2013), 133-134: "İşte rûh-i insânî dahi, mertebe-i ceberût ve kurbiyyet-i lâhûtta iken bu âlem-i nâsût ve kalıb-ı beşere gelip bu kesrete tenezzül etmesi ihtiyâcından olmayıp belki kemâl-i lütfundan onları akl-ı küll mertebesine getirip her birini nûr-u ahâdiyyetten, Allah nûrundan hisseyâb etmek içindir."

kalbinin Cenab-ı Hakk'ın cemâline ayna olması da yine ihtiyaçtan değil, onu yakınlığa eriştirmek içindir.⁸⁰

Rifâî rûhun bu âleme gelmesindeki fayda ve hikmetleri Mesnevî'nin ilk cildinde bulunan Rum kayseri elçisinin Hazret-i Ömer'e sorduğu sorular bağlamındaki beyitleri şerh ederek ele alır ve sıralar.⁸¹ Elçi Hz. Ömer'e ruhun hür ve serbest iken neden bu dar ten kafesine girdiğini sormaktadır. Hz. Ömer: Söylediğin sözlerde fayda yoksa niçin konuşuyorsun? diyerek lafzı ve kelimeyi cisme, mânâyı da ruha benzetir. Ruhun cisim ile ilişkisi, lafzın mânâ ile ilişkisi gibidir. Bunun gibi ruh cismin ne içinde ne dışındadır ne aynı ne de gayrıdır. Aynı şey söz ve mânâ münasebeti için de geçerlidir.⁸² Buna göre ruhun bu dünya âlemine gelip kesif bir bedene bağlanmasındaki hikmetlerden biri, o ilâhî sırların suret ve şekiller âlemi olan bu madde âleminde tecelli ve zuhûr vesilesi bulmuş olmasıdır. Ruhun a'yân-ı sâbite mertebesinden bu âleme gelmesi, kendindeki mevcut kıymetlerin bu âlemde tecellisi içindir. *Kenz-i Mahfî* hadîs-i kudûsindeki sır budur.⁸³

Bir diğer hikmet de şudur ki, o birlik âleminin kadrini bilmek ancak o âlemden uzaklaşmakla mümkündür. Ruh bu âlem vasıtasıyla, şekle girmekle şekilsizlik âlemindeki fazileti, hicrâna düşmekle vuslat âlemindeki hazzı bilir: “Bir dil ki esîr-i gamm-ı hicrân olmaz! Şâyeste-i vâsıl-ı cânân olmaz.”⁸⁴ Rifâî Mesnevî'nin *çün Neyistan'dan kopardılar beni* beytinin bu mânâyı işâret ettiğini söyler:

Mesnevî'nin başındaki çün Neyistan'dan kopardılar beni mısraındaki mânâda budur. Neyistan, ruhlar âlemidir ve böylelikle ilâhî âlemden ayrılan ruh tabiat zindanına düşmek sûretiyle, ayrıldığı âlemin kıymetini idrâke başlar. O âlemdeki güzelliğin rüyâsını vücut âleminde görür. Ondandır ayrı olmanın hicrânını duyar aslından ayrı olmaktadır.⁸⁵

Rifâî'e göre, ruh bu dünyaya kemâle ermek için gelmiştir. Girdiği cisim tekâmül ettirmek için değil. Ruh toprakla karışınca zelif olur, toprak ise ruhla irtibatından ulviyet elde eder. Ruh kendisine zarf olarak verilen

80 Büyükaksoy, *Ken'ân Rifâî'den Mesnevî Hatıraları*, 133-134.

81 Rifâî, Şerhli Mesnevî-i Şerif, 208; Büyükaksoy, *Ken'ân Rifâî'den Mesnevî Hatıraları*, 344.

82 Rifâî, *Sohbetler*, 240.

83 Rifâî, *Şerhli Mesnevî-i Şerif*, 210.

84 Büyükaksoy, *Ken'ân Rifâî'den Mesnevî Hatıraları*, 345.

85 Rifâî, *Şerhli Mesnevî-i Şerif*, 211.

cismin arzu ve hırslarına esir olur ve dünyaya gelmekten maksadını hasıl edemezse süfliyete dalıp sefil olur. Ama aslı vazifesi yolunda gayret sarf ederse ve o âlemde ettiği ikrârı⁸⁶ bu âlemde ispat ederse, cismi de kendisi gibi ulvîleştirir ve o vakit ruh cisim, cisim de ruh olur.⁸⁷

Rûhun bu âleme tenezzülündeki bir diğer gâye ise Hakk'ın kemâli ile bilinmesi, mârifetin tamamlanmasıdır: “Meselâ ruh, bu âleme gelmezden evvel Cenâb-ı Hakk'ın *Settârü'l-uyûb* (ayıpları örtücü) ve *Gaffârü'z-zünûb* (günahları affeden) sıfatlarından haberdar değildi. Çünkü ervâh âleminde ayıp ve günah yoktu. İşte kul Rabb'ini bu sıfatlarla bilmesi için bu âleme geldi bu sûretle tekmîl-i ma'rifet eyledi.”⁸⁸

Rifâî'ye göre, şâir bile çoğu zaman ruhuna doğan mânâyı söz kalıpları içine yerleştirmek ister ama bu mânâ ya tam olmaz ya da başka mânâlara yol açar. Bunu gibi ruhun vücûda gelişindeki derin mânâyı ve dünyadaki tecellilerini tam olarak ifade etmek zordur, yani bu hal sözle bilinmez. “Buna vicdanın hazırlıklı olması yahut bir kâmil mürşidin sohbetinde hazırlanması lâzımdır.”⁸⁹

Dünyanın aydınlık ve karanlık veçheleriyle ortaya konusu gibi Ken'ân Rifâî'ye göre insanın da iki tür benliği vardır. Beşeriyeti ve nefsanî yönüyle hiçbir şey iken Hak ve hakikat yönüyle ise çok şey ifâde etmektedir.⁹⁰ Beşeriyet taayyündür. Allah kesreti, kendini görmek için yaratmıştır. Nasıl ki camda kendini görebilmek için arkasına sır vurmak lazımdır, işte o sır vücûddur, beşeriyettir, taayyündür.⁹¹ İnsan ilâhi tecelliye mazhar olmuştur ama aynı zamanda beşerdir. Rifâî bu ikili görüntüyü izah için Hz. Âdem'in cennetteki hâli ile oradan çıkarıldıktan sonraki halini kıyas eder:

Âdem cennetten çıkarıldıktan sonra Cebrail'e şöyle der: Ey Cebrail! siz daha dün bana secdeler, tazimler ediyordunuz.⁹² Şimdi neden baş çektiniz? Neden beni cennetten kovuyorsunuz? Bu hal ne, o hal ne? Cebrail de der ki: O secde ve tazim, senden zuhûr eden ilâhî tecelliye idi. Bu da senin kendi beşeriyetinin îcap ettirdiği şeydir.⁹³

86 Ruhların ezel âleminde “*Ben sizin Rabbiniz değil miyim?*” sorusuna verdikleri “beli” cevabına işâret edilmektedir. bk. el-A'râf 7/172.

87 Rifâî, *Sohbetler*, 612; Büyükkaksoy, *Ken'ân Rifâî'den Mesnevî Hatıraları*, 350.

88 Büyükkaksoy, *Ken'ân Rifâî'den Mesnevî Hatıraları*, 350.

89 Rifâî, *Şerhli Mesnevî-i Şerif*, 212.

90 Rifâî, *Sohbetler*, 632.

91 Rifâî, *Sohbetler*, 47-48.

92 Bakara sûresi 34. âyete işâret edilmektedir: *Meleklerle, “Âdem'e secde edin” dediğimizde İblis dışındakiler derhal secde ettiler.* el-Bakara 2/34.

93 Rifâî, *Sohbetler*, 64.

Binâenaleyh beşeriyet, yaratılmışların kemâlinin özü, hülâsası olduğu halde yine de acizdir.⁹⁴ Allah’ın ihsanıyla her şey onda vardır, bütün âlem ona hizmet eder ve tâbi olur. İnsandaki kuvvet ve kudret Hakk’a ait ve O’na dönücü olduğu için hem de hiçbir şeyi yoktur. Rifâî “Bakın şu mezarlara... hani o, benim! diyenler nerede?”⁹⁵ diyerek bununla ilgili o zamanın meşhur Darülfünûn Emîni’nin beynindeki bir damarın kopması sebebiyle düştüğü durumu örnek verir:

Meşhur Darülfünun Emîni Salih Zeki Bey vardı. Riyaziyatta bir otorite idi. Fakat başında bir damar çatlamakla genç yaşında ateh getirdi ve bütün o bilgilerini bir anda kaybetti. Bir gün Maârifte arkadaşlar ile beraber oturuyorduk. İçeriye, kendisine yardım eden bir adamla girdi. Bir vakitler o mecliste bulunanlar kendisine hürmet gösterip saygı ile selâmlarlarken, bu defa kapının yanında bir yeri işaret ederek: Otur, oraya otur! dediler.⁹⁶

“Talebin ne ise sen de osun!”⁹⁷ diyen Rifâî’ye göre, beşeriyet âlemine gelmek bir nevi ticârettir.⁹⁸ Beşer olmak insana ihsân edilmiş büyük bir şereftir, dolayısıyla bunun kadrini bilmemek de nankörlüktür.⁹⁹ Kötü ahlâklar ile haşır neşir olan insan sûrette insan olsa bile, mânâda insan olamaz.¹⁰⁰ İnsan beşeriyet gözü ile beşerin özelliklerini, Hak gözü ile Hakk’ın cemâlini görür. Bu sebeple yalnız beşer gözü ile değil Hak gözü ile de bakmak ve görmek gereklidir.¹⁰¹ Beşeriyetin yaratılışından gaye de mekârim-i ahlâktır ve Hz. Peygamber onu tamamlamak için gönderilmiştir.¹⁰² Rifâî’ye göre dünyaya gelmekten maksat da “Sâde yat, ye, iç, kalk, dışarıda evde bolca lâf değil.”¹⁰³ bu hakikatleri bilmek ve hizmet etmektir ki dervişliğin ve insanlığın mânâsı budur.¹⁰⁴

94 Rifâî, *Sohbetler*, 89.

95 Rifâî, *Sohbetler*, 64.

96 Rifâî, *Sohbetler*, 64.

97 Rifâî, *Sohbetler*, 462.

98 Rifâî, *Sohbetler*, 89.

99 Rifâî, *Sohbetler*, 175.

100 Rifâî, *Sohbetler*, 89.

101 Rifâî, *Sohbetler*, 462.

102 Rifâî, *Sohbetler*, 422.

103 Rifâî, *Sohbetler*, 492.

104 Rifâî, *Sohbetler*, 492.

1.3.2. Kevn-i Câmî Olarak Kâmil İnsan ve İsimlerin Zuhur Mahalli Olarak Dünya

İnsan âlemdeki bütün mertebeleri kendisinde toplayan câmî varlıktır; kabiliyeti itibarıyla bütün hakikatleri varlığında birleştirir.¹⁰⁵ Âlemde ne yazılmışsa Allah hepsini insanın vücûduna sığdırmıştır.¹⁰⁶ Beşeriyeti yönüyle âlemin ürünü olsa da mânâ yönünden âlemin fevkînde olan,¹⁰⁷ tüm mertebeleri kendinde cemedan insanın, bu mertebeleri kendinde, nefsinde bulması lazımdır.¹⁰⁸

Kâinatta ne varsa nefsinizde, kendinizdedir.¹⁰⁹ Onun için âlem-i ervâhı rûhunda, âlem-i ceberûtu aklında, âlem-i lâhûtu da sırrında görmen lâzımdır. Bu âlemleri başka yerlerde aramaya kalkışan kimseler, ata binip de: Atım nerededir yâ hu, kim aldı atımı, diye gafil ve başı boş gezen kimselere benzerler.¹¹⁰

Ken'ân Rifâî'nin talebesi olan Cemalnur Sargut'a (d. 1952) göre "insanın Allah'ın ahadiyyetini anlaması şu demektir: Hiçbir hadiseden sıkıntı duymaz, yalnız Allah'ı görür başkasını görmez. İşte *kul huvallahu ahad*¹¹¹ budur. *Onlar için korku ve hüzüün yoktur.*¹¹² âyetinin mânâsı ve *Her nereye dönsen Allah'ın veçhi oradadır.*¹¹³ âyetinin mânâsı zuhur eder."¹¹⁴

Rifâî'ye göre kendi vücûdundan hakikat deryâsına yol bulan yani mânâyâ eren insan -ki bu kâmil insandır- nâsût ile lâhût ve ceberût ile melekût âlemlerine kanal mesâbesinde olur. Bu sebeple kâmil insanın varlığı mânâyâ ulaşmak için en kestirme yoldur.¹¹⁵ O bütün ilâhî isimlerini varlığında topladığından, isimlerin sâhibine yani Müsemma'ya delalet eder.¹¹⁶

105 Sargut, *Hiz. Şit Fusûsu'l Hikem 2*, 12.

106 Rifâî, *Sohbetler*, 492, 148, 96.

107 Rifâî, *Sohbetler*, 433.

108 Rifâî, *Sohbetler*, 124; Büyükkaksoy, *Ken'ân Rifâî'den Mesnevî Hatıraları*, 323-324; Sargut, *Hiz. Şit Fusûsu'l Hikem 2*, 12. "Ve sonra ceberut, lâhut, melekût da yine insanda mevcuttur." Rifâî, *Sohbetler*, 433, 471.

109 Zâriyat sûresi 21. âyete işaret edilmektedir.

110 Rifâî, *Sohbetler*, 124.

111 De ki: "O, Allah'tır, bir tek tir." el-İhlâs 112/1.

112 el-Ahkâf 46/13.

113 el-Bakara 2/115.

114 Cemalnur Sargut, *Hiz. Hûd Fusûsu'l Hikem 10* (İstanbul: Nefes Yayınları, 2019), 14.

115 Rifâî, *Sohbetler*, 224-225.

116 Rifâî, *Sohbetler*, 432.

1.3.3. Hakk'ın Yeryüzündeki Halifesi Olarak Kâmil İnsan

Rifâî'ye göre Âdem hilafet için yaratılmıştır. Önce âlem, âlem kemâl bulunca da Âdem zuhura gelmiştir.¹¹⁷ Âdem mertebesi tüm mertebeleri kendinde toplamış, Âdem'den başkasına da bu istidâd ve kabiliyet verilmemiştir. Dolayısıyla Âdem ilâhî mertebelerin aynası, Hakk'ın tüm isimlerinin zuhûr yeri/meclâsı olduğu için İbnü'l-Arabî *Fusûsu'l-Hikem*'in ilk fassında hikmet-i ilâhiyye'yi ona nispet eder.¹¹⁸ Melekler bir iki ismin mazharı iken Âdem bütün isimlerin mazharıdır. Âdemzâde olan insanların içinde Âdem'in ilim mirasına sahip olup halife olanlar da aynı sûretle esmâ-i ilâhiyyeye vâris olurlar.¹¹⁹

Rifâî'ye göre insanların hamuru şehvet ve nefsânî sıfatlarla yoğrulmuştur. Bunun için bir kısmı, akla sahip oldukları halde, bu sıfatların esiri ve hayvandan da aşağı olurlar. Bir kısmı, hayvan mertebesinde olup ileri gidemezler. Ama bir kısım da vardır ki, aslına kavuşup, insanlığını bulanlardır. Bunlar meleklerin de üstüne yükselip, melek, arş, kürsî, tüm yaratılmışı kendilerine secde ettirmiş olanlar ve *Arza, semaya sığmayan ben, o kâmil insanın kalbine sığdım*¹²⁰ hadis-i kudüsünde ifâde edildiği gibi bilgiyi, doğrudan gönüllerinde tecelli eden Allah'tan alanlardır.¹²¹ Kâmil insan vücûb ve imkân arasında birleştirici ve ayarlayıcı bir berzahı, *lâ ilahe* ile *illallah* arasında ikisini birden idâre edici mevkidedir.¹²²

“Kâmil insan, hayat ve hakîkattir!”¹²³ diyen Rifâî'ye göre; Allah'ın dağlara, taşlara arz edip kabul edemedikleri emâneti kabul edip nefesine zulmeden insandan¹²⁴ maksat kâmil insan, kâmil ruhtur. Bu emanet de ona göre ilâhî cezbe, sübhânî aşkıdır, Hakk'ın sıfat ve zatı ile vücuttan zuhûrudur. Ruhlar yaratıldığında Allah'ın üzerlerine saçtığı ilâhî feyzinden kabule istidâtlı olanlar, sâhib-i mânâ olanlardır ki onlar kâmil insanın ruhûna mensup olanlardır.¹²⁵ Dünyaya gelmekten maksat da

117 Rifâî, *Sohbetler*, 62, 527-528.

118 Bk. Muhyiddin İbn 'Arabî, *Fuşuşu'l-Hikem ve-t-ta'likât 'aleyhi*, haz. Ebü'l-'Alâ Afîfî (Beirut: Dârü'l-Kitâbü'l-'Arabî, 1980), 48 vd.

119 Rifâî, *Sohbetler*, 491-492.

120 Rifâî, *Sohbetler*, 475; Aclünî, *Keşfü'l-Hafâ*, 2/195.

121 Rifâî, *Sohbetler*, 475.

122 Rifâî, *Sohbetler*, 228.

123 Rifâî, *Sohbetler*, 263.

124 Bk. el-Ahzâb 33/72.

125 Rifâî, *Sohbetler*, 165.

bu kemâle erişmek için bir yetiştirici kâmil insan bulup terbiyesine girmektir. Böylece cenneti, cehennemi, sırâtı ve mizânı bu âlemden görmek mümkün olur.¹²⁶

2. Ken'ân Rifâi' de Dünya Mahkemesinin İki Şâhidi: İlim ve Amel

Rifâi'ye göre, bu kesret âlemi terbiye ve tahsil dünyası olduğu kadar vuslat meydanıdır. Allah herkesi bu taayyün âlemine yani dünyaya insanlık mertebelerini tamamlamak için göndermiş ve bir işe memur etmiştir. Bu dünyada, emirlere uyup, gösterilen istikâmette amel edilirse, bu mertebeler tamamlanıp ferdi cevher ortaya çıkar. “Eğer bu kemâl ve yol alış öteki âlemden hâsıl olsaydı buraya gelmeye gerek kalmazdı”¹²⁷ diyor Rifâi: “Binâenaleyh bu menzilin kadrini ve ne için vazifelenirildiğini anlamayıp keşke dünyaya gelmeseydim demek doğru olamaz. Bu dem, fırsat demidir. Ömrün sermayesi elde iken geldiğin ve gideceğin âlemler için amellerde bulun.”¹²⁸ nasihatini verir.

Rifâi'ye göre, Allah her şeyi kendi istidâdına göre yaratmış ve kabiliyetine uygun yola sevk etmiş, o yol da onun sırât-ı müstakîmi olmuştur.¹²⁹ Elest bezminde her ruh kendi istidâdı ölçüsünde *Elestü bi-Rabbiküm*¹³⁰ (Ben sizin Rabbiniz değil miyim?) hitâbına belî, evet demiştir. İşte orada belî diyenlerden, bu dünya mahkemesinde ilim ve amel namında iki şahid isterler. İspat edenler bu mahkemeden kalb-i selîm hüccetini alarak davayı kazananlardır. Edemeyenler ise mahkum olup çeşitli cezalara çarptırılırlar. Bunların evvelce söyledikleri “belî”ye sadakatleri sabit değildir, bu yüzden o büyük mahkemede mahcup ve me'yus olurlar.¹³¹ Bu sözlerinden de anlaşılacağı üzere Rifâi dünyayı, elest bezminde verilen sözün tartıldığı bir mahkemeye benzetmektedir.¹³²

126 Rifâi, *Sohbetler*, 59.

127 Rifâi, *Sohbetler*, 304.

128 Rifâi, *Sohbetler*, 304.

129 Bk. Tâhâ 20/50.

130 el-A'râf 7/172.

131 Rifâi, *Sohbetler*, 541.

132 Rifâi, *Sohbetler*, 297.

Elest bezminde Cenâb-ı Hak bize Ben sizin Rabbiniz değil miyim? diye hitap buyurdu. Biz de Belî, evet... dedik. Fakat bu evetin doğru olup olmadığını tasdik ettirmek lâzımdır. Onun için dünya mahkemesine gönderildik. Fakat mahkemede de şahitsiz dâva dinlenmiyor. Bunun için de mürşit kadısı huzuruna ilimden ve amelden iki şahit getirdik ve dâvamızı kazandık. Demek oluyor ki kim bu îlâmı dünyâda bir kâmil mürşitten alırsa, o kimse hür ve azat olur.¹³³

Yukarıda söylenenlerin hülasası “Kalb-i selîm, ilim ve amelle hâsıl olur.”¹³⁴ sözünde ifade edilmektedir. Hayattan gaye ezeldeki ahdi burada yerine getirmektir.¹³⁵ Elest meclisinde söylenen belîyi ispat ve dünya mahkemesindeki bu davayı kazanmada lazım olan iki şahitten, ilim *lâ ilâhe illallah*’tır yani tevhid ilmidir. Amel ise, adâlet ve istikâmettir.¹³⁶

Lâ ilâhe illallah ile ifâde edilen tevhid ilminden maksat zâhirî ilimler olmayıp, kendini bilmek, yokluğunu görmek ve Hakk’ı tevhid eymektedir.¹³⁷ Sabahtan akşama kadar tesbih çekmek değil, mânâsını öğrenip, Rifâî’in ifadesi ile “fânî vücûdunu lâ ilâhe’ye atıp illallâh’ı isbat etmektir.”¹³⁸ Bu da tevhidin hâl olarak yaşanmasıdır. Allah’tan başka verici, menedici, hidayet edici yoktur, demektir.¹³⁹ “Hâsılı veren de o, alan da o, öldüren, diriltlen de o, hep o, hep odur ki bütün bunların bir araya gelmesi, hepsini birden ihâta etmesi *lâ ilâhe illallah*’tır.”¹⁴⁰ Bu ilmin özü, neticesi ve mahsûlü tevhîddir, Allah’ı birlemektir.¹⁴¹

Rifâî bu durumu izah için Harun Reşid’in papağanı ve gramafon plağı örneklerini verir. Bunlar mânâsını bilmeden Yâsîn-i Şerifi ezbere okuyabilir veya *lâ ilâhe illallah* diyebilir ama bu onların mü’min ve kemâl sâhibi olması anlamına gelmez. Bunu için amaç, mânâyı anlamak ve o mânâyâ göre de harekete geçmek yani amel etmektir. “Çünkü mânâ ile

133 Rifâî, *Sohbetler*, 438-439.

134 Rifâî, *Sohbetler*, 214.

135 Rifâî, *Sohbetler*, 461; “Hayattan maksat, ezeldeki ahidini bu dünyâda yerine getirmektir. Dünyânın nîmethânesi ve hikmethânesi olduğundan bahsettiğimiz gibi, selâmet ve ganîmet-hânesi de demiştik. Bunların hepsi de Allah sevgisinden ibarettir. Yani Allâh’ı bulmak, görmek ve tapmaktan ibarettir. Çünkü rahat, huzur, zevk ve kalp safâsı, ancak bununla hâsıl olur.”

136 Rifâî, *Sohbetler*, 538-539, 297.

137 Rifâî, *Sohbetler*, 213.

138 Rifâî, *Sohbetler*, 539.

139 Rifâî, *Sohbetler*, 538-539, 213-214.

140 Rifâî, *Sohbetler*, 539.

141 Rifâî, *Sohbetler*, 626.

amel etmedikten sonra, ister kuş, ister gramafon, ister insan olsun, birbirinden seçkin ve üstün değildirler.”¹⁴²

Bu dünyada tevhîd ilminin hâl edildiğinin işaretleri Rifâî'ye göre şunlardır:

- Her yapılamı Allah'tan bilmek, her gördüğünü Hakk'ın tecellisi olarak görmek,
- Şu şöyle oldu, bu böyle oldu diye Allah'ın işine karışmamak,
- Bir musîbete uğradığında, kendi kusurundan bilmek,
- Bir lutfu mazhar olsa, ben bu lutfu lâıyk değildim ama Allah'ın bir ihsanı diyerek kabul etmek,
- Kendisine bir fenalık yapsalar hoş görmek,

“Hâsılı, bir bilmek, bir sevmek, bir görmek gerektir.”¹⁴³

Rifâî'e göre, gayesi Allah'ın bilinmesi olan ilmin neticesi nefsin ıslahıdır. Vücut memleketinin refah ve adaletle idare edilmesi, nefis ıslah edilmedikçe ve şehvet, hırs, benlik, kibir, garez, gazap, haset gibi kötü ahlâklar buldukça mümkün olamaz. İşte bu huyların kontrolü altında olan kimseler için bu dünya bir mihnet hânesi, ahiret ise zulmet ve azap hânesidir. Bu huyların en büyüğü ise dünya sevgisi yani dünyaya delice müptelâ olmaktır. İşte bu sevgi atılırsa diğerleri de kendiliğinden düşer. Fakat bundan kurtulmak kolay iş değildir. Bu huylardan birini ortadan kaldırmak, Himalaya Dağı'nı yerinden oynatmak gibidir.¹⁴⁴

Binâenaleyh, her bir ilmin, sanatın ayrı hocası olduğu gibi bu ruh ilminin de hocası vardır. Her ilim ve sanatta olduğu gibi tâlip kendi bildiklerini unutup hocanın ona gösterdiği şekilde öğrettiklerine tâbi olursa, hocasının bilgisini kazanabilir. Bilmekle yapmak arasında büyük fark olduğunu söyleyen Rifâî'ye göre, her iş irade kuvvetine bağlıdır ve bu irade kuvveti o kadar tesirlidir ki, onunla yalnız kalplere değil eşyaya da hükmedilir. Fakat mürşid-i kâmillerin gayesi kerâmet değil istikâmettir:

İstikâmet için, amellerin gâyesidir, demiştik. Şu mihnet ve elem dünyasında bir insana verilen en büyük vazîfenin kendi gibi insanları sevmekle beraber, onlara hizmet olduğunu tâlim ve telkin, bu sûretle de onların saâdetlerini temin edebilmekten faydalı ve mühim başka nasıl irşat olabilir? Her biri, Allâh'ın birer ismine mazhar olan mahlûkâtın

142 Rifâî, *Sohbetler*, 538-539.

143 Rifâî, *Sohbetler*, 214.

144 Rifâî, *Sohbetler*, 448-449.

şahıslarına ve haklarına riâyet etmesini bilmeyen bir adamdan, Allâh'ın zâtına saygı göstermesi nasıl beklenebilir? Dînin esâsı îman, yâni Allâh'ı sevmek ve bu îmânın ruhu da halkı sevmektir. Hilkatın gayesi ahlâk güzelliği olduğuna ve Resûlullah Efendimiz'in: Ben güzel ahlâkı yaymaya ve tamamlamaya memurum ve Allah indinde sizin makbûlünüz, güzel ahlâka sahip olanlarınızdır, buyurmuş olmalarına nazaran, bu dediğimiz gönül bilgisini hâsıl edecek kudretin mekârim-i ahlâkiye, ahlâk güzelliği olduğuna şüphe yoktur.¹⁴⁵

Buna rağmen Ken'ân Rifâî nefsin insana tekâmüle vesile olması için verildiğini, böylece insanın meleklerden de şerefli olduğunu belirtir. Melekler sürekli ibadet etseler bile nefisleri olmadığı için Âdemin seviyesine çıkamazlar.¹⁴⁶ Nefis Allah'ın insana bir lütfu, büyük bir nimettir. Kemâl de ancak nefis sayesinde bulunur. Rifâî *Kemâl Nefis Sayesinde Bulunur*¹⁴⁷ başlıklı şiirinde bu âleme gelmenin ve nefsin, Allah'ı tanımak ve sevmek için yegâne fırsat olduğunu bize anlatır:

*Neden şekvâ bu nefsinden, revâ mı bilmemek kıymet?
Hudâ-yı Zülcelâl'dendir sana, o pek büyük nîmet!
Refîkindir sakın hor görme ânı, hoşça kullan sen!
Bilen nefsin bilir Hakk'ı, nedir hem lezzet-i vahdet.
Nefis olmazsa mümkün mi yetişmek bâb-ı maksûda,
Ömür âhir olunca, o sana çektirmez hiç hasret.
Bilip kadrin onu ilm ü edebden hiç ayırma sen,
Şikâyet etmesin senden, nasıl mümkünse et hizmet!
Fakat bu sözlerim terbiyeden sonra olur makbûl,
Olur insan, eden ıslâha nefsin, Ken'an'â, himmet.¹⁴⁸*

145 Rifâî, *Sohbetler*, 448-449.

146 Rifâî, *Sohbetler*, 515.

147 Rifâî, *İlâhiyât-ı Ken'an*, 139.

148 Rifâî'nin yukarıdaki şiirini şerh eden Sargut'a göre, nefsanîyet Allah'ın insana bir lütfudur. Çünkü rahmanî nefesi, vücuttaki enerjisi o kabul eder. Nefis olmasa üflenecek yer olmayacaktı. Rifâî'nin "Neden şekvâ bu nefsinden, revâ mı bilmemek kıymet." dizeleri de bu mânâyı vurgular. Nefis tekâmül edince ruhaniyet tecelli eder ve asla yani a'yân-ı sabiteye dönülür. Binaenaleyh kemâl ancak nefis sayesinde bulunur. Rifâî'nin şiiri de bu hakikati dile getirir. Nefsin kıymetini bilmek de ancak kâmil insana ait bir özelliktir. Cemâlnur Sargut, *Hz. Şuayb Fusûsu'l Hikem 12* (İstanbul: Nefes Yayınları, 2021), 86, 27; Cemâlnur Sargut, *Cân-ı Candır Hz. Ahmed Muhammed Mustafâ (s.a.s)* (İstanbul: Nefes Yayınları, 2019), 291.

Amel'e gelince, Rifâi'ye göre bu ilmin mânâsını hal ve icrâ etmek yani bu mânâyâ uygun hareket etmek, fiil ve hareketlerini ona uydurmaya gayret etmektir. Bu da adâlet ve istikâmet üzere olmak demektir.¹⁴⁹ Adâlet, Allah'ın rızâsını elde etmek için çalışmaktır. İstikâmet sahibi olmak ise her yerde Hakk'ı görüp ona göre hareket etmektir. Hülâsa halinde ve sözünde istikâmetten ve adâletten ayrılmamak ve kendi varlığının hiç olduğunu görüp bilmek gerekir.¹⁵⁰

İstikâmettir bütün âmâlin hep gayesi

*Hep fenâ-yı halkladır tevhid bakâ-yı Hak'ladır.*¹⁵¹

İstikâmet üzere yürüyen kimse, kötü ahlâkları yerine iyi huylar getirir. Nefsinin aciziyetini idrak eder ve tek varlığın Allah olduğunu bilir. Yani istikâmet sâhibi, *lâ ilâhe illallah Muhammed Resûlullah* sözünü sadece şeklî olarak söyleyen değil, kendisinin ve mevcûdâtın Hak olduğunu bilerek, muâmeleyi ona göre yapmak ile tevhîde erendir.¹⁵² Ken'ân Rifâi istikâmet üzere yürüyen kimsenin özelliklerini ise şöyle sıralar:

- Kimseyi incitmek, kimseden incinmemek,
- Her muamelede doğruluk ve adâlet üzere olmak,
- Zâlim olmamak, nefsin zulmetmemek. Burada nefsin zulmetmek, ona her istediğini vermektir. Adâlet ise nefsin arzu ve isteklerine karşı koymaktır.¹⁵³
- Aklını pîş-i Mustafâ'da kurban etmek ve bana Allah'ım yeter demek.
- Hakk'ın her yaptığında bir hikmet vardır demek yani tevhîdi görmektir. Bu tevhîdi elde edip Hakk'ı her yerde gören kimse gıybet, riya, kibir, benlik, tefâhür edemez.¹⁵⁴
- Sabretmek,
- Sükût eylemek,
- Hazımlı olmak,

149 Rifâi, *Sohbetler*, 538-539, 297, 404.

150 Rifâi, *Sohbetler*, 215, 297, 404, 480-481.

151 Rifâi, *Sohbetler*, 213.

152 Rifâi, *Sohbetler*, 586.

153 Rifâi, *Sohbetler*, 213.

154 Rifâi, *Sohbetler*, 214.

- Allah'ın mahlûkâtına karşı şefkatli olmak. Çünkü her zerre Hakk'ın tecellisine mazhardır.¹⁵⁵
- Su gibi girdiği kabin şekliyle şekillenmek, uysal ve munis olmak!
- Büyük lâf söylememek.
- Bütün yaratılmışlara Hak nazariyle bakmak. Eğer böyle bakarsan her şey sana fayda verir.¹⁵⁶
- Yalan söylememek.
- Böyle kimseler kin ve intikam hislerine yol vermez,
- Hırsta ve hasette bulunamaz,
- Şehvetin esîri olmaz.¹⁵⁷

Rifâî'ye göre, *O kimseler ki Rabbimiz Allah'tır, dediler ve istikâmet ettiler, onlar için korku ve hüznün yoktur*¹⁵⁸ âyet-i kerîmesinin mânâsı, ilmin gayesi olan tevhid ve amelin gayesi olan istikâmet edenler için korku ve hüznün olmadığına beyânıdır.¹⁵⁹ Yani rabbim Allah'tır deyip istikâmet etmekle kişi korku ve hüznünden kurtulur. "O halde sen kendini Hakk'a verirsen, elbet o da senin için olur."¹⁶⁰ Korku ve hüznünden kurtulan kullar, "Allâh'ı seven, halka şefkat, merhamet, af, hilm ve sabır ile muamele edip bu sûretle ne kimseden incinen ve ne de kimseyi inciten kullardır."¹⁶¹ Bunları hâl eden kimseye, mührün basılıp kalb-i selîm pasaportunun¹⁶² verildiğini söyleyen Rifâî'ye göre, kalbin selameti başka türlü elde edilemez.¹⁶³

İlm ile âmâl ile hâsıl olur kalb-i selim

*Hakk'ı tevhîd eylemektir cümle ilmin gayesi*¹⁶⁴

Fakat bu pasaportu kendi gücüyle almak isteyen kimse için, bunun çok güç hatta imkânsız olduğunu söyleyen Rifâî, bu pasaportun, mürşid-i kâmilin rızasını kazanmak yani onun boyasına boyanmak ve yolunda gitmek, görmek ve bilmekle elde edileceğini anlatır. Hz. Peygamberin

155 Rifâî, *Sohbetler*, 302-303.

156 Rifâî, *Sohbetler*, 303.

157 Rifâî, *Sohbetler*, 480-481.

158 el-Ahkâf 46/13; Rifâî, *Sohbetler*, 404.

159 Rifâî, *Sohbetler*, 442-443.

160 Rifâî, *Sohbetler*, 214.

161 Rifâî, *Sohbetler*, 443.

162 Rifâî, *Sohbetler*, 212; eş-Şuarâ, 26/89.

163 Rifâî, *Sohbetler*, 214-215.

164 Rifâî, *Sohbetler*, 213.

*Mürebbe' olmasaydı Rabbimi bilemezdim*¹⁶⁵ hadis-i şerifinin ve İmâm-ı Âzam'ın, Hz. Ali'nin evlâtlarından İmam-ı Cafer'e mürit olduktan sonra: “(Son) iki sene olmasaydı Nûman helak olurdu.”¹⁶⁶ demek suretiyle İmam-ı Cafer'e mülâki oluşunun bu mânâyı ifade ettiğini söyler.¹⁶⁷ “İşte bu iki şahidi mürşidinin önüne getirip, mukaveleyi burada tasdik ettirirsen ne mutlu sana! O zaman âhirete gittiğin vakit de rahat edersin!”¹⁶⁸

Netice olarak içinde yaşadığımız imkân âlemi olan dünya, Rifâî'e göre matlup olanın elde edilebileceği yer ve tek fırsat olduğu için özellikle önem taşımaktadır. Bu imkân âlemi mertebeler içinde Hakk'ın kemâliyle zuhur ettiği âlem olup Âdem bu âlemin ürünü olarak Hakk'ın güzel isim ve sıfatlarını kemâliyle gösteren bir aynadır. Rifâî'in, bu hakîkati dile getirdiği *Hak Sûreti* isimli şiirinde belirtildiği gibi Allah ne arzda ne semâlarda olmayıp kâmil insanın kalbinde tecelli etmektedir. Cennet, cehennem, hûri, gılman, mîzan, sırât gibi âhirete âit olarak düşünülen bütün hakikatler bu âlemde ve özellikle de ârifin kalbinde toplanmıştır:

*Hak sûretidir âlem-i imkân ile Âdem,
Bundan güzeli nerde ki, cennette mi sandın?
Her yer ne güzel, menba-ı hüsn, insan güzeli!
Sen de bu cemâli, huri gılmanda mı sandın?
Her yerde, fakat ârifin kalbindedir Allah,
Yoksa sen onu arz u semâvatta mı sandın?
Dünyâ diyerek geçme sakın, burdadır her şey!..
Mîzân ü Sırât'ı mutlakâ orda mı sandın?
Cennet ve duzah, gamm ü sürûr, zulmet ile nûr,
Yaptıklarının gölgesi, hâriçte mi sandın?
Bilgin sana kıymet, talebin neyse osun sen!
İnsanlığı sâde yiyip içmekte mi sandın?
Hâlin ne ise müşteri sen oldun o hâle,
Noksânı meğer adl-i İlâhîde mi sandın?*

165 Bu rivayet, hadis kaynaklarında bulunamadı. Bu rivayetin değerlendirmesi için bk. Ahmet Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları* (Ankara: Diyanet Vakfı Yay., 2000), 208.

166 Bk. Abdülhalim el-Cündî, *el-İmam Cafer es-Sâdık*, thk. Kemâl es-Seyyid (Kum: Müessesesi-ensârîyan, 1995), 154-155.

167 Rifâî, *Sohbetler*, 215.

168 Rifâî, *Sohbetler*, 297

*Fikrim bu benim, virdim ise her lahzada âh!
Sen âh-ı ateş-süzümü beyhûde mi sandın?
Yeniler her âh ile Ken'ân ahd-i Elest'i,
Âhım acabâ nefha-i hâyîde mi sandın?*¹⁶⁹

Rifâî'nin şiirini *Fusûsu'l-Hikem*'in Âdem fassına âit çalışmasında şerh eden Sargut'a göre âlem ve Âdem Hakk'ın tüm isimlerinin tecellisi olduğu için sûret-i Hak gibidir. Allah kendi hakikatini bu âlemde ve Âdem'de âşık eder. Her yerde O'nun isim ve sıfatlarını görenler için bu âlem cennetten ibarettir. Hakiki cennet ise Allah'ın halifesi olan ve cemâlini aksettiren insân-ı kâmilidir. İsim ve sıfatlarıyla her şeyde tecelli eden Allah, isminin zâtıyla, yani hakikî mânâsıyla ancak ârifin kalbine yerleştiğinden, yakınlık isteyen kâmil insana yanaşmalıdır. Allah'ı tek tek âlemdeki şeylerde değil onların hepsini birleştiren kâmil insanda aramalıdır. İşte bu dünya bu idrâke varmak için yegâne fırsattır. Sırât-ı müstakîm önce bu âlemedir. Cehennem sıkıntısı, hataların gamı, idraksizliğin karanlığı hep yapılanların neticesi, başkasına âit zannedilen tepkiler de aslında Allah'ın lütfu olan tekâmül fırsatlarıdır. İnsanlık makamına erişemeyen, sadece yiyip içen beşerden ibarettir. *Bilgin sana kıymet, talebin neyse onun sen* mısraında ifade edildiği gibi kim olduğumuz Allah'ı ne kadar tanıdığımızı ve ne istediğimize bağlıdır:

[Şerh şöyle devam eder:] İsteyen sensin, ilâhî adâlette bir kusur yok. Zîra, her ana, zarar verecek şeylerden evlâdını uzak tutmak gayesiyle cezâ verir. Bunları idrak ettiğim günden beri, her an Allah'la beraberim. Âh diyerek O'nun hüviyetiyle tecellisini görmekteyim (elif harfi ahadiyyet, h ise hüve yani hüviyet anlatır. Allah insân-ı kâmilde "Âh" ismiyle tecelli eder). Sen bu Âh'ın yani bende ki tecellinin yakan ateşini beyhûde mi sandın? Zîra o tecelliyi hissettiren aşk bende varlık bırakmadı. Ken'an her "Allah" deyişte elest meclisinde verdiği "*Evet sen benim Rabbimsin*" sözünü tekrarlar. Zîra zâtını her hissettiği anda Allah'tan başka bir şey olmadığını; görünen, gösteren, öğreten, kendinden de tecelli edenin yalnız O olduğunu bilir. Ah deyişi sadece bir sözden ibaret olmayıp, baştan aşağı Allah'ın lütfunun idrâkidir.¹⁷⁰

169 Rifâî, *İlâhiyât-ı Ken'ân*, 188-189.

170 Cemâlnur Sargut, *Hiz. Âdem Fusûsu'l-Hikem 1* (İstanbul: Nefes Yayınları, 2019), 66-67.

Sonuç

Bu makalede, Türk Tasavvuf târihinin 20. yüzyıldaki önemli şahsiyetlerinden birisi olan, sohbet ve eserlerinde dünyanın mâhiyeti ve dünya hayatına dâir tafsilli pek çok açıklamaları tespit edilen Ken'ân Rifâî'nin dünya görüşü ve dünya hayatına verdiği önem ve sebepleri araştırılmıştır. Ken'ân Rifâî'nin tasavvuf düşüncesinde, icâzetli bulunduğu Kâdiriyye, Rifâiyye, Mevleviyye ve Şâzeliyye tarîkatleri, bunun yanında İbn Arabî'nin vahdet-i vücûd görüşü etkili olmuş ve kendisine has bir terkip oluşturmuştur.

Rifâî'ye göre dünya, yaratılış mertebelerinin en sonunda bulunmakla birlikte, tüm mertebelerin hakîkatlerini câmî olan taayyün-i evvelin icmâlî Âdem, burada zuhûr ettiği için hepsinin fevkindedir. Âlem Hakk'ın isim ve sıfatlarının tecellî yeri olup, Vücûd'un zâhir kısmıdır. Bu mânâda dünya Hakk'ın gizlilikten zâhire çıkmasından ibaret olup zâhir, bâtin, evvel, âhir O'dur.

Kazancın burada, bu vücutta elde edileceğini söyleyen Rifâî'ye göre, matlup olan bu dünyâda elde edilebileceği için dünya hayatı kaçırılmaması gereken bir tekâmül fırsatıdır. Dünya bu yönüyle tekâmül yeri, birlikteki zevk ve neş'elere istidâdın kazanıldığı bir irfan mektebidir. Dünyaya gelmekten maksat, bu irfan mektebinden kalb-i selîm diplomasını almak, elest meclisinde verilen ahdi yerine getirmektir. Kalb-i selîm hüccetini almak için ise ilim ve amel şeklinde iki şahit gereklidir. İlim, tevhid yani *lâ ilâhe illallah* ilmi, amel ise ilmin mânâsını icrâ etmek, adâlet ve istikâmet üzere olmaktır.

Cennet, cehennem, sırât-ı müstakîm, mîzân, hepsi bu âlemde idrâk edilebilen hakikatler olup, Allah aşkının yaşandığı ve Allah ilminin kazanıldığı yer olan bu çokluk ve imtihan âlemi terbiye ve tahsil dünyası olduğu kadar aynı zamanda vuslat meydanıdır. Her yerde Allah'ın isimlerini görenler için ise bu âlem cennettir. Bütün bunları insana öğreten ise yaradılıştan gaye, aşka mazhar olmuş, insanlığın kemâl mertebesi olan kâmil insandır. O'na göre Kâmil insan, hayat ve hakikattir.

Binaenaleyh, Rifâî için dünyanın, aşılması gereken bir engel olmayıp, zâhirden hakîkate geçmek suretiyle, insanın tekamülü açısından yegâne fırsat olduğu için çok önemli olduğu görülmüştür. Ken'ân Rifâî'nin dünya ve dünya hayatı hakkındaki görüşleri incelenirken konuyla doğrudan ilişkisi bulunan ve Ekberî okulun önemli kavramlarından olan merâtî-bü'l-vücûd ve a'yân-ı sâbite üzerine tafsilli yorumlarına rastlanmıştır. Bu

kavramların Rifâî'nin eserlerinde araştırılmasının konu hakkında daha zengin ve şümüllü bir bakış açısı oluşturacağı kanaatindeyiz.

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest: Yazarlar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. / The authors declared that there is no conflict of interest.

Finansal Destek / Grant Support: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.

Çalışmanın Tasarlanması/Design of Study: DG (%90), SY (%10)

Veri Toplanması/Data Acquisition: DG (%50), SY (%50)

Veri Analizi/Data Analysis: DG (%50), SY (%50)

Makalenin Yazımı/Writing up: DG (%50), SY (%50)

Makale Gönderimi ve Revizyonu/Submission and Revision: DG (%90), SY (%10)

Kaynakça

- Aclûnî, İsmail b. Muhammed. *Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbâs*. 2 cilt. Beyrut: Dâru lhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1352.
- Altuntaş, Mehmet. "Dünyanın Değerine Dair Ayetler Üzerine Bir İnceleme". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/13 (2018), 103-128.
- Aydın, İbrahim Hakki. "Kenz-i Mahfi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/258-259. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Ayverdi, Sâmîha vd. *Ken'an Rifâi ve Yirminci Asrın Işığında Müslümanlık*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2003.
- Bede'î, Abdurrahman. *Şatahâtü's-şûfiyye*. Kahire: y.y., 1949.
- Büyükaksoy, Kazım. *Ken'an Rifâi'den Mesnevî Hatıraları*. haz. Arzu Eylül Yalçınkaya. İstanbul: Nefes Yayınları, 2013.
- Chittick, William C. "el-Konevî'den el-Kayserî'ye Beş İlahî Hazret". çev. Turan Koç. *İbn Arabî Gelenegi ve Dâvûd el-Kayserî*. 153-154. İstanbul: İnsan Yayınları, 2011.
- el-Cündî, Abdülhalim. *el-İmam Ca'fer es-Sâdık*. thk. Kemâl es-Seyyid. Kum: Müessesese-i ensâriyan, 1995.
- Çelik, İsa. "Tasavvufî Gelenekte Hazarât-ı Hams veya Tenezzülât-ı Seb'a Anlayışı". *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 10 (2003), 159-184.
- Demirci, Mehmet. "Hakikat-i Muhammediyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/179-180. Ankara: TDV Yayınları, 1997.
- Eraydın, Selçuk. *Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: İFAV Yayınları, 1994.
- Erginli, Zafer. "Temel Tasavvuf Klasiklerinde Dünya Algısına Toplu Bir Bakış". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/2 (Haziran 2006), 117-181.
- Gedikli, Fikret. "Kur'an'da Anlatılan Dünya Hayatının Mahiyeti". *Turkish Studies* 2/13 (Mart 2018), 435-455.

- İbn 'Arabî, Muhyiddîn. *Fuûşu'l-Hikem ve-t-ta'likât 'aleyhi*. haz. Ebû'l-'Alâ Afîfî. Beyrut: Dârü'l-Kitâbü'l-'Arabî, 1980.
- İbn Arabî, Muhyiddin. *Fütûhât-ı Mekkiyye* 8. çev. Ekrem Demirli. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2008.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükrim el-İfrîkî el-Mısırî. *Lisânu'l-'Arab*. Beyrût: Daru Sadır, 2003.
- İbnü'l-Arabî. *el-Fütûhâtü'l- Mekkiyye*. Kahire: Dârü'l-Kütübü'l-'Arabîyye, 1911.
- İsfahânî, er-Rağîb. *el-Müfredât fî Ğarîbî'l-Kur`ân*. B.y. Mektebetu Nezâr Mustafa el-Bâz, ts.
- Gramlich, Richard. *Weltverzicht: Grundlagen und Weisen islamischer Askese*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 1997.
- Karakuş, Abdulkadir. "Kur'an Perspektifinden Dünya ve Ahiret Arasındaki Münasebet". *Sürr Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 12 (Kasım 2018), 203-220.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. haz. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Basım, 2005.
- Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *Sünenü'n-Nesâî*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Özel, Ahmed Murat. "Şazeliyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/387-390. Ankara: TDV Yayınları, 2010.
- Rifâî, Ahmed er-. *El-Bürhânü'l-müeyyed*. ed. Ahmed Farid el-Mezîdî. Beyrut: Dârü'l-kutubü'l-İlmîye, 2010.
- Rifâî, Ken'ân. *İlâhiyât-ı Ken'ân: İlâhî ve Manzûmeler*. haz. Mustafa Tahralı. İstanbul: Cenan Eğitim, Kültür ve Sağlık Vakfı Neşriyatı, 2013.
- Rifâî, Ken'ân. *Sohbetler*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2. Basım, 2000.
- Rifâî, Ken'ân. *Şerhli Mesnevî-i Şerif*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2. Basım, 2000.
- Sargut, Cemâlnur. *Cân-ı Candır Hz. Ahmed Muhammed Mustafâ (s.a.s)*. İstanbul: Nefes Yayınları, 11. Basım, 2019.
- Sargut, Cemâlnur. *Hz. Âdem Fusûsu'l Hikem 1*. İstanbul: Nefes Yayınları, 22. Basım, 2019.
- Sargut, Cemâlnur. *Hz. Hûd Fusûsu'l Hikem 10*. İstanbul: Nefes Yayınları, 1. Basım, 2019.
- Sargut, Cemâlnur. *Hz. Şît Fusûsu'l Hikem 2*. İstanbul: Nefes Yayınları, 11. Basım, 2019.
- Sargut, Cemâlnur. *Hz. Şuayb Fusûsu'l Hikem 12*. İstanbul: Nefes Yayınları, 1. Basım, 2021.
- Uludağ, Süleyman. "Dünya". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/22-25. Ankara: TDV Yayınları, 1994.
- Üzüm, İlyas. "Dünya". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/59-60. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Yalçinkaya, Arzu Eylül. "Ahmed er-Rifâî'nin Tasavvuf Anlayışının Anahtar Kavramları: Tevâzu, Meskenet, Züill, İnkisâr, Acz, Fakr". *Üsküdar Üniversitesi Tasavvuf Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 1/1 (Mayıs 2022), 93-112.
- Yalçinkaya, Arzu Eylül. *Ken'ân Rifâî'nin Mesnevî Sohbetleri: Üçüncü Cilt İkinci Defter*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Yalçinkaya, Arzu Eylül. *Ken'ân Rifâî: Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Yel, Sibel. *Ken'ân Rifâî'nin Eserlerinde Vücûd Mertebeleri ve Tasavvufî Hayat*. İstanbul: Üsküdar Üniversitesi, Tasavvuf Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Yıldırım, Ahmet. *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1996.

Hatice Dilek GÜLDÜTUNA /Sibel YEL

Yıldırım, Ahmet. *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları* Ankara: Diyanet Vakfı Yay., 2000.

Yılmaz, Ömer. "Tasavvuf Kültüründe İnsan–Dünya İlişkisi". *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 8/18 (Ağustos 2007), 191-203.